

A KONZERVATIVIZMUS HARCA A HALADÓ IRODALOM ELLEN 1908 – 1912 KÖZÖTT

(Fejezet az Ady-viták történetéből)

I.

Nem volt előzmények nélkül való a magyar szellem fejlődésében az 1908-ban kirobbanó irodalmi vita. A kiegyezésemel magyar társadalom kettős — kompromisszumos —, polgári-nemesi természetének megfelelően évtizedek óta — több-kevesebb élességgel — szembeszállt nálunk egymással egy polgári-városi és egy inkább falusi jellegű nemes-úri irodalom. Az apróbb kritikai csatározások mellett egy-egy olyan nagyobb mérvű polémia, mint pl. a kozmopolita költészet pöre vagy az újromantikus drámáról folytatott vita is hírt hozott olykor erről a feszültségről. S hírt hoztak róla az öregedő-zsörtölődő Gyulai Pálnak, majd pedig az agresszív, hígabb, frázisosabb Beöthy Zsoltnak a Kisfaludy Társaság elnöki székéből mondott beszédei, s hírt hoztak az ellenzéki irodalom rövid életű folyóiratainak — a *Figyelőnek*, a *Koszorúnak*, az *Irodalomnak*, az *Új Nemzedéknek* — az Akadémia és a Kisfaludy Társaság ellen tüzelő cikkei. Nem szűnt meg soha a csöndes torzsalkodás: a 60-as évektől kezdve megszakítás nélkül vitázott egymással az inkább feudális kötöttségű, provinciális jellegű ún. népi-nemzeti irodalom és az általános emberi igényével fellépő, kozmopolitanak kikiáltott új, városi művészet. Minden későbbi „urbánus”-„népi” ellentétnek — ha módosult is a belső tartalom — valahol itt volt a forrása.

S kiváltképp kiéleződött ez a polémia az agrár-merkantil ellentétek előtérbe tolulásakor a század végén s a századfordulón. Ekkor indult *A Hét*: állandó, biztos fórumot kapott az új irodalom. S még az addiginál is hatványozottabban járta át ekkor az irodalmi életet a magyar társadalmi fejlődés rendellenességét, a megkésített bártortalan polgáriasodást, a félf feudális jellegű visszatükröző sajátos ellentét: mind élesebben felelt egymással a falusi Magyarországon eszményeit valló s azokat a fejlődés egészére ráparancsolni akaró, konzervatív irodalom és az Európára néző, tágabb horizontú, de a magyar polgárság megkészettségének, felemáságának megfelelően a falu, a parasztság képviselőjét vállalni nem tudó, új városi művészet.

S ennek az ellentétnek az árnyában indult Ady Endre művészi pályája is: ő is ennek a jegyében tudatosodott. Fejlődésének útját nem utolsósorban az is jelezte, hogy mind meszszebbre került fiatalkori másától, attól a „zöld irodalmi ifjútól”, aki — az ő szavával szólva — úgy vélte, hogy „a magyar irodalmat meg kell tisztítani”, s „esengett” „a népi-nemzeti tartalomért”. Útja önmagához ízlésváltással jelentett egyet. „A népies-nemzetieskedő írók”, a Pósa Lajos-féle „szittya lánglelkek” helyett mindinkább a Kiss József-féle „kozmpolita fanyar költőket” kezdte becsülni, s ahogy Nagyváradon az egyik helyi hivatalos irodalmi nagyságnak, Rádl Ödönnek a Szigligeti Társaságban elmondott beszéde alkalmából már gúnyosan meg is fogalmazta: „kozmpolitáskodó nyegle” „korzódalnok” lett lassan önmaga is. A falusi Magyarországgal szemben a város oldalára állott. S már 1902-ben kiérdemelte a népi-nemzeti egyik védőjének, egy Bartha Miklós-i babérokra vágyó, Möricz Pál nevű, 48-as párti debreceni újságírónak gúnyos megrovását, hűtlenné vált ő is „a magyar föld, a magyar faj fölcicomázatlan erős Istenéhez”. Pályája kezdetén megismerte már a fiatal Ady azt a nemzeti-színű, vad terrorizmust, mellyel néhány év múltán országos méretekben kellett szembenéznie.

Mert folytatása volt az 1908-ban kezdetét vevő irodalmi háború ezeknek a korábbi csatározásoknak, folytatása volt a falusi-úri és a városi-polgári irodalom közötti több évtizedes szertehúzásnak. De — s a polémia helyes értelmezése szempontjából ez a lényeges — nemcsak folytatást jelentett, hanem egyben törést, minőségileg újat is: történelmileg más szakaszt. S ez az, amit nem vesz kellőképp számba irodalomtörténetírásunk. Többnyire csak az egyenesvonalúságot hajlandó látni, s figyelmen kívül hagyja a másféleséget. Holott a polémia szélessége, mérete, szenvedélyessége már egymaga jelezte, hogy többről volt itt szó, mint falu és város közötti ízléskülönbségről. Csöppet se véletlen, hogy országos ügygé vált az, ami azelőtt az irodalmi életen mindig belül maradt. Hiszen az uralkodó osztályok jobbra maguk is vigyáztak arra, hogy belső ellentéteik legalább ezen a téren ne éleződjenek ki, nehogy a művészi — még a politikával sokkal közelebről érintkező ideológiai-tudományos vitákban is idegenkedtek a túlzott sarkítástól. Ha szélsőségesen feudális-klerikális erők — mint pl. a Pikler- vagy a Somló-ügy kapcsán — meg is szegték olykor ezt a hallgatólagos szabályt: a hatalom maga az ilyen esetekben is tüntetően semleges maradt, nem akarta bolygatni az egyébként is nagyon ingatag uralmi egyensúlyt, nem akarta bolygatni a feudális és polgári erők közötti kompromisszumot: liberalizmust parancsoltak rá az erőviszonyok. Hogy mennyire így volt ez, mi sem mutatta jobban, mint pl. Ady Endre első igazi, „adys” kötetének, az *Új Verseknek* a fogadtatása. A klerikális-agrárius *Az Ország*, a koalíciós *Nap* is elismerő kritikát írt ekkor még a darabont költőről. Mellékes tér volt az „irodalom-művészet”-rovat: az első hasábkok politikai állásfoglalása oda nem hatott át.

1908 után azonban módosult a helyzet. Éreztették hatásukat a magyar társadalom mélyében végbemenő lassú, latens, de mégis lényegi változások. Egyre erőteljesebben jelződőtt, hogy tudatosodni kezdtek a tényleges társadalmi frontok. S mind fontosabbá vált ennek a tudatosodási folyamatnak során az ideológiai terület, s — a magyar fejlődés sajtóságainak megfelelően — főleg az irodalom. Hiszen a magyar progresszió nem volt elég erős ekkor még ahhoz, hogy felkészült, megszervezett, egységes politikai erőként lépjen fel, ugyanakkor azonban túl volt már azon, hogy rendőri ügyként hagyja magát a mélybe fojtani: megnőtt ebben az átmeneti helyzetben az ideológiai-irodalmi terület jelentősége. Törvényszerűen, a dolgok belső logikájánál fogva mindinkább ide tolódtak át a politikai ellentétek is: itt keresett megfogalmazást minden önálló akcióra még képtelen, de hallgatni tovább nem tudó társadalmi elégedetlenség. S a reakció politikai okossága felfigyelt erre, s úrrá akarva lenni a válságon, egységes frontot kívánva alakítani a fenyegetően erősödő progresszió ellen: érdeklődése homlokterébe került az irodalom; közvetlenül politikai kérdéssé vált a művészet. S minőségileg új szakaszba léptek ezzel az irodalmi viták: megváltozott az osztályjellegük. Nemcsak falusi-úri s városi-polgári Magyarország hagyományos ellentéte tükröződött innentől bennük: az uralkodó osztályok házi ellentétén túl elnyomók és elnyomottak, haladás és reakció általánosabb, átfogóbb ellentéte is ide költözött. Mindinkább a ténylegesen szembenálló társadalmi erők — imperialista reakció és demokratikus haladás — kialakulni kezdő széles táborának egyik lényeges küzdőfrontjává vált az irodalom. Növekvő fontosságát mi sem mutatja jobban, minthogy 1908. január elsején vezéreikkben foglalkozott már vele az uralkodó osztályok legjelentősebb sajtóorgánuma, a *Budapesti Hírlap*: az irodalom és a művészet a maga hátsó oldalakra szorított helyéből az élre került.

Ettől a cikktől, Rákosi Jenő *Egy év c. áttekintésétől* lehet számítani az irodalmi viták jellegében végbemenő lényegi fordulatot: ez az írás jelezte először szembeszökően, hogy változás történt. Más volt ez a cikk, mint Tóth Béla magányos tárcaírói zsörtölődései vagy Beöthy Zsoltnak a Kisfaludy Társaságban elmondott kirohanásai: itt már nem elvont, elszigetelt literátorkodás, de a társadalom központi idegrendszerét jelentő erő, a politika beszélt. Periferikus ügyből egy nagyobb méretű számvetésnek, egy kialakulni kezdő politikai koncepciónak szerves részévé vált a művészet. Hiszen elsősorban nem író, nem a népi-nemzeti vezérlő-karatól gyanakodva nézett, kozmopolitának hírelt Kávéforrás-kör egyik prominens tagja,

nem az *Aesopus* hajdani szerzője volt ekkor már Rákosi Jenő, hanem mindenekelőtt publicista, lapvezér, politikai irányító. Köztudott volt róla, hogy a Wekerle-kormány kultuszminiszterének, Apponyi Albertnek ő volt a sűgője, az écesz-adója, s hogy a koalíciós táboron belül ő jelentette a gondolat-termő, szürke eminenciást. S valóban értette is a maga mesterségét ez az — Ady Endre szavaival szólva — „kibérelt lelkű és életű ember”: a magyar imperialista reakció legintelligensebb, legosztálytudatosabb politikusi közé tartozott.

Az elsők között ismerte fel Rákosi — talán azért is, mert az ő lapjának, a *Budapesti Hírlap*nak az ablakait verték be 1905 decemberében a koalícióellenes megmozdulások során a tüntető munkástömegek — az új frontalakítások szükségességét; az elsők között volt, aki túl szerette volna vinni az uralkodó osztályok politikáját 48–67, agráriusok-merkantilek mélyen beidegzett ellentétein. Egy nagy pártba, egy „nagy nemzeti pártba” szerette volna tömöríteni ő már ekkor is a nagybirtok és a nagytőke minden erejét, s határozott fellépést kívánt a progresszió, főleg pedig a szocializmus mind fenyegetőbbnek érzett hadai ellen. S ezzel párhuzamosan rögtön a kezdet kezdetén fel tudta mérni ez a nem mindennapi intelligenciájú s épp ezért kiváltképp kártékony, reakciós ügynök az új irodalom politikai súlyát, jelentőségét. Osztálya törvényei szerint bár, de összefüggésekben gondolkozott: volt koncepciója. *Egy év* című számvetésében — egységes „nemzeti” tömböt követelve a haladás ellen — egy táborba sorozta már a szociáldemokrata pártot, a Társadalomtudományi Társaságot és az új irodalmat. S mozgósítani vágyott ez ellen. Harcot hirdetett azok ellen az írók, művészek ellen, kik — az ő szavaival szólva — „eltántorodtak a magyarság ügyétől”. Kezdetét vette az irodalmi vita. Mert nagy súllyal elmondott, összefüggésekbe ágyazó, új elképzeléseket tartalmazó, politikai jellegű riadó volt már ez a Rákosi-féle újévi cikk. Ahogy a vele félfénken bár, — de vitába szálló Ignotus írta, „mély átgondolású, s ennek következtében sokfelé észrevett” írás volt ez: az uralkodó osztályok tudatosodni kezdő haladásellenes egységfrontjának ez jelentette mintegy az első lényeges dokumentumát. Másként csengett már ennek a cikknek az árnyékában Szabolicska Mihály 1908 február 16-án közölt *Új költészet* c. támadó verse, másként hangzott Beöthy Zsolt szokásos Kisfaludy Társaságban elmondott bíráló beszéde: mindez nem maradt már ekkor pusztán irodalmi ügy, egy kezdődő politikai kampány szerves része lett. Nem véletlen, hogy 1908 októberében, Beöthy Zsolt 60. születésnapján maga a kultuszminiszter, Apponyi Albert is szükségesnek vélte, hogy felszólaljon az új irodalom ellen. 1906-os nagy kultúrpolitikai expozéjában még nem, de ekkor már kötelességének érezte a „modern elvadulások veszedelme”, „a rútnak és perverznek tolakodó szelleme” ellen a legfensőbb, hatalmi tiltakozást. Kötelességének érezte, hogy — mint Ady írta — „kegyetlenül végigvágjon azoknak a hátán, kik nem Assisi Szent Ferenczel tartanak”. Politikai kérdéssé vált az irodalom, a politika ítélkezett róla. Ezért kavarhatott 1908. őszén akkora vihart egy önmagában jelentéktelen vidéki antológia, a nagyváradi *Holnap*. Az irodalomtörténetírás ennek a gyűjteménynek a nevével jelöli az egész ekkor induló polémiát, pedig Pilátusként került ez bele csupán a credóba. Űrügyet kerestek a kiobbanni akaró nyers indulatok, s kapóra jött nekik ez az Ady nevét zászlóként lobogtató, védtelen kiadvány. Mint ahogy ilyen véletlen jellegű, irodalom kívüli okok növesztették nagygyá Mikszáth negyvenéves írói jubileumát is. Nem a „nagy palócnak” — a politikának szólt itt a tisztelet. Ez adott ennek a jubileumnak soha nem látott országos méreteket. Mint Apponyi mondta, tiltakozásnak készült ez az ünnepség; tiltakozásnak „mindenféle beteges romlott irodalmi irányzatok” ellen; azok ellen a törekvések ellen, „amelyek a modernséget igénylik a maguk számára”. Szerveződni kezdett az imperialista reakció egységfrontja, s ennek rendelődött alá a művészet ügye is.

S mint általában az uralkodó osztályok századeleji politikájában: Tisza Istvánnal érkezett meg itt is a teljes tudatosság. Sosem vonzódott különösebben ez a szikkadt érzelmű vagyongyarapító, hetyke magyar gróf a művészetekhez. Pénzügyi kérdések, közgazdasági számok, börze-árfolyamok izgatták s nem a szépségek. Rideg lélek volt, örmellenes; mintha csak Méliusz Juhász Péter hajdani orthodox debreceni kálvinistáinak mindenfajta világi hív-

ságot üldöző, korlátolt puritanizmusa kelt volna újból életre benne: süket volt az álmok, a szépségek iránt. Pályája korábbi szakaszain éppen ezért sosem foglalkozott művészi kérdésekkel. 1910 után azonban mégis érdeklődésének centrumába került ez a terület. Kiállításokra járt, irodalmi társaságokban tartott beszédeket, Arany Jánosról, Gyulai Párról elmélkedett, folyóirat-szerkesztésben vállalt szerepet: Herczeg Ferencsel együtt a *Magyar Figyelő* irányítója lett, s minden hét csütörtökjén íròkkal s művészekkel vacsorázott együtt az Országos Kázinó pincetermében, a „dzsentri pincében”, s feltűnő aktivitást fejtett ki a kultuszárca parlamenti költségvetési vitáiban is. Azt jelentette mindez, hogy talán megváltozott s a művészetek kedvelője lett? Semmi esetre sem. Továbbra is érzéketlen maradt minden álmodó, illanó, könnyű lágyság iránt. Nem mint műbarát, de mint politikus fordult csupán a művészetek felé. Okos ember volt. Felismerte a változott erőviszonyokat, észrevette az újonnan nyílt harci területet. Felfigyelt — mint írta — azokra „a szomorú jelenségekre, amelyek egész kulturális életünkben felmerültek, és amelyek mind jobban atcsapnak iskolai életünkre, közoktatási szerveinkre is”. S az előrelátás kiépítette a hadállásokat.

A magyar imperialista reakció erejét akarta egybe fogni Tisza, táborát akarta a haladás, az érlelődő forradalom ellen: ez volt politikájának a kulcsgondolata. Ahogy maga mondta: „a nemzeti egységnek és a társadalom különböző rétegei közötti belső békének” a biztosítására törekedett. S mint értő politikus, jól tudta ő, honnan fenyegeti komoly veszedelem ezt az egységet. Előtte volt a francia forradalom hajdani példája. A felvilágosodás, a gondolatok erjesztő nyugtalansága gyengítette s gyávitotta el ott is az uralmon levőket, az zilálta szét belső erőiket. S Tisza a jelenben is ettől rettegett. Hiszen a gondolatokban többnyire a mélynek elnyomott, nyugtalanító igazsága üzent, megszólalt bennük az elhallgattatni vágyott társadalmi lelkiismeret; a forradalmi erők észrevétlen, csöndes felvonulási területe volt majd mindig a szellemi élet. S a körületekintő államférfi felfigyelt, erre és védekezni kezdett. Elszánt, konok, osztálytudatos értelmiséget kívánt a geszti gróf, s nem olyat, amely — az ő szavával szólva — „maga is széttagoltan s részben irányt veszve tesped”. Hadat üzent tehát a gyávitó, elbátortalanító gondolatoknak. Hadat üzent „a modern felvilágosodás jelszavai terrorizmusának”: a reakciós öntudat szükségességét hirdette meg, sürgette a „jogai megvédésére képes nemzeti társadalmat”. S kibontotta a zászlót „a beteges dekadens irányzatok”, a „modern áramlatok”, „a perverz tendenciák”, az „önhittségen alapuló, merész, sivár, impotens és improduktív szellemi irányzatok” ellen. Harcra hívott minden jövőt készítő érzés és gondolat ellen.

Átfogalmazta, „korszerűsítette” Tisza az uralkodó osztályok addigi politikáját: a kapitalista-feudális kompromisszumot visszatűkröző hagyományos nemesi-polgári liberalizmus megváltoztatására törekedett. Nyíltan hirdette, hogy nem a feudális ultramontán reakció immár a központi veszély, hanem az előretörő progresszió, „a szabadgondolkodás szabadságát a szabadgondolkodók ellen kell megvédenünk” — hangzott a szava. Azt kívánta minden áron beverni saját osztálya tagjainak az idők parancsát nehezen értő, ostoba fejébe, hogy ne a hagyományos politikai — kiegyezésses-függetlenségi, agrár-merkantil stb. — ellentétekben gondolkodjanak, hanem lássák az új, az igazán fontos feszültségeket. Taktikai okokból, a polgári érdekeket szem előtt tartva, nem adta ugyan fel a régi liberális politikát sem, arról beszélt, hogy „kettős fronttal harcolva” kell előremenni: „Az ultramontán szektarianizmustól”, „az új irányoktól idegenkedő maradiságtól” is el kívánta határolni magát. De még Andrassy Gyulát is megróttá azért, hogy nem veszi észre: melyik jelenleg a fenyegetőbb veszély. A staffázsnak fenntartott „kettős fronton” belül „az egyedül üdvözítő ateizmusnak és kozmopolitizmusnak a veszedelmét” látta nagyobbak. Mindenekelőtt ez ellen akarta „mozgásba hozni” a magyar társadalmat.

S ezt a harcot víva, nem a korábbi irodalmi viták falusi-városi ellentétpárjában gondolkodott többé; értette ez a gróf a maga mesterségét: jó politikus volt. Túl tudta tenni magát mélyre ivódott vonzódásokon, egyéni izlésen: a szellem síkján is mellőzni kívánta a beidegzett régi különbségeket. Nyomatékosan ügyelni akart rá, hogy az uralkodó osztályok erőit itt se

összák meg másodlagos, efemér kérdések. „Ebben a munkában” (ti. az új szellemiség visszaszorításában) — mint mondta — „a magyar társadalomnak kell egyesülnie”; „és hogy ez megtörténhessék — fejtegette tovább a maga nehézkes, csikorgó, táblalábíros mondataiban — mindazoknak, akik hivatva vannak ebben a munkában részt venni, kerülniök kell minden olyat, ami a magyar társadalomnak egységét ezen a téren megbonthatná.” Elítélte Tisza a lépten-nyomon kozmopolitát kiáltozó, város-ellenes s így a polgárság megnyerhető részét is mindig elriasztó, hagyományos, úri taktikát. „Ezt a küzdelmet nem szabad a felekezetiesség mérgével megrontani” — hangzott a szava; elhatárolta magát az antiszemitáskodó Mokány Berciktől és hecc-káplánoktól. Hiszen — mint mondotta — az ilyen magatartás „a túlzó radikalizmus és ateisztikus irányzatok karjaiba kergeti a társadalomnak azt a felvilágosult részét is, amely megnyerhető volna a vallás-erkölcsi alapon álló kultúra számára, ha onnan ilyen túlzások el nem riasztanák”. A polgári-úri magyar reakció szilárd egységfrontját kívánta megteremteni a szellem terén is a geszti államférfi. Ebben a vonatkozásban is szimbólumember volt. Tudatos, átgondolt politikai akarattá vált benne mindaz, amit az uralkodó osztályok érdeke kívánt. Az 1908-ban kezdetét vevő folyamat ő általa teljesedett ki: kialakult a jövőt érlelő gondolatok ellen az antidemokratikus reakció szilárd egységfrontja.

II.

A Rákosi Jenőtől s a még határozottabban Tisza Istvántól képviselt politikai koncepció világosan mutatta, hogy téves nyomon jár irodalomtörténetírásunk, mikor a korábbi időszo-kokra érvényes sémákkal ítéli meg az 1908-ban kezdetét vevő irodalmi vitát. Nem az uralkodó osztályok belső házi polémiája, városi-polgári s úri-falusi irodalom ellentéte volt ez többé, illetve elsősorban nem ez: szélesebben s mélyebben húzódtak a frontok: az egységbe tömörülő úri-nagypolgári reakció küzdött az ébredező demokratikus és szocialista mozgalmak ellen. A magyar társadalom 1908–1912 közötti főfolyamata, az élesedő osztályharc, a retrográd iniciatívájú tudatosodás, a kialakulni kezdő antidemokratikus egységfront határozta meg a vita legbensőbb tartalmát, innen lehet csak megérteni sajátságait. Ezért támadhatta pl. ekkor már szinte egyforma erővel Ady költészetét a „napos februári pesti dunapártról” verselő Kemény Simon és a falut magasztaló Szabolcska Mihály. Ezért vélekedhetett csaknem egyformán az új törekvésekről a városi irodalom atyjának tekintett Kiss József s a népi-nemzeti itt maradt bölénye: Lévy József. Ezért érthetett egyet az új irodalom elítélésében az urbánus velleitású Alexander Bernát és a „falusi” Beöthy Zsolt. Rákosi Jenő és Bródy Miksa, Herczeg Ferenc és Molnár Ferenc között ebben a vonatkozásban nem volt sok különbség, egy platformon állott a néppárti Rakovszky és a szociologizáló ó-liberális Farkas Pál. S tovább lehetne sorolni a példákat. Mind egyre utalt ez: város és falu ellentéte ebben a polémiában már másodlagossá vált. Az *Új Idők* és *A Hét*, ha nagyon sok mindenben különbözött is, az új irodalom elleni antipátiában egymásra talált.

Változatlanul továbbéltek ugyan a városi és a falusi irodalom vitájában kidolgozott egykori sémák. A régi jelszavak, mint mindig, itt is nehezen ültek el. Terjedésükhöz adva volt egyrészt a társadalmi alap: a dzsentroid Magyarország továbbra is fennállt, s nagy volt a súlya is, hisz a kialakulni kezdő antidemokratikus egységfronton belül még mindig a feudális nagybirtoké volt a politikai vezetős szerep. S mi még ennél is fontosabb: változatlanul akarta használni ezeket a mélyen rejlő, régi, hatásos előítéleteket az új elszigetelésére az uralkodó osztály. A kozmopolitizmus, az idegen jelleg, a külföld-imádat és az erkölcsi léhaság szokvány falusi vádjai éppen ezért vissza-visszatértek. S tovább öröklődött a klerikális-agrárius erők kedvelt fegyvere, az antiszemitizmus is. Az *Alkotmány* s a *Katolikus Szemle* az „Izrael Jakabokat” még mindig emlegette s mit sem módosítva hajtogatta folyvást, hogy „a Nyugat munkatársainak... legalább kétharmadát zsidó vallású írók adják”. De ha átöröklődtek is

ezek a falusi-városi irodalom vitájából itt maradt klisék: más összefüggésbe illeszkedtek már be, nem ezek jelentették többé a központi tartalmat, nem ezek jegyében fogalmazódtak meg a főellentétek. Nem véletlenül figyelmeztette pl. Tisza István házi zsunalisztája, Kendi Géza az uralkodó osztály szószólóit arra, hogy ne osztogassák túl könnyen „a hazafiatlanság olcsó bélyegét”, „hebehurgján” ne vagdossák „egymás fejéhez” a „kozmpolita lantos”-féle kitételeket. A kiteljesedő nagybirtok-nagytdőkés támadás már új jelszavakat kívánt.

Nem a népiesnek és a nemzetinek az elhanyagolása jelentette immár az új irodalom ellen a legfontosabb vádat, hanem elsősorban az, hogy osztályharcot szított, hogy a mélyben kavargó társadalmi elégedetlenség szöcsövévé vált. Ez volt a polémiát meghatározó központi gondolat, a lényegi vitaok. Mindenekelőtt azt hányta az új írók szemére az uralkodó osztály, hogy — mint Herczeg Ferenc írta — semmibe veszik, tagadják s támadják „a nemzeti egyesítés principiumát”, Rákosi Jenő szavaival szólva: „gyűlöletet, visszavonást, harcot és háborút” hirdetnek, „hadat üzennek azoknak, akik nem szegények” s „a magyar történelemből csak Dózsa nevét emlegetik fenyegetőleg”. Az osztályharcos szemlélet volt az, ami fájt. Bársony István azért bírálta pl. Andrassy Gyula lapjában, a *Magyar Hirlapban* Ady Endrét, mert „Árpád hazájában neki bitang az úr és úr a bitang”. S még Horváth János szerint is az volt a költő egyik legfőbb hibája, hogy „olyanok malmara hajtja a vizet, akiknek legközelebbi célja nem lehet más, mint rombolás”. S a Nyugatot is azért kritizálta egy ízben Horváth, mert „nem egy irodalmi iskola” volt az szerinte többé, hanem „a választójogos, radikális politikai pártnak egy irodalmi oroszlánbörbe bújtatott újságíró-fiókja”.

A meglévő rendet zavarni akaró, osztályharcos nyugtalanság ellen kívánt védekezni a magyar reakció, miközben az új irodalom ellen hirdetett harcot. Hogy mennyire így volt ez, mi sem mutatta jobban, mint hogy az osztályharc gondolatát legkielemeztebben képviselő politikai erővel, a szocialista mozgalommal kötötte össze gondolatilag, az új törekvéseket. Nemcsak egy olyan vulgárizáló, néppárti kritikus, mint Göröcsöni Dénes vélekedett úgy, hogy „Ady Endre . . . zuhogó strófái a pálinkától és a hazug izgatók szellemi maszlagától fosztogatásra feltűzött munkások vad énekeihez hasonlatosak”, finomabban s kulturáltabban, de lényegében így gondolkodott erről pl. Berzeviczy Albert, ez a jónevű, szabadelvű tudós s államférfi is. Ő is a szocializmus tényével kapcsolta össze az új irodalmat: „ostromolják a létező társadalmat — írta többek közt — éppúgy, mint szellemi rokonaik, bár sok tekintetben ellenkező jelszavak alatt, a gazdasági élet rendjét”. Egyenlőségjelet tett „a torz hazátlan nemzetközies” s „a modern parázna költőfigurák” közé Szabolcska Mihály éppúgy, mint Kemény Simon. S „a szocializmus költészeteként”, „a szociáldemokrácia kisugárzásaként” könyvelte el az új irodalmat Kendi Géza s Farkas Pál egyaránt. A *Holnap* második kötetét bírálva elsősorban mint a „cucilista líra” dokumentumát tárgyalta az új költészet alkotásait Rákosi Jenő, Ady *Álmodik a nyomor* c. versét ragadta ki mindenekelőtt az antológiából, s denúciálta mint tudatos „rosszhiszeműséget”, mint ártó alkotást. A költemény egyetlen mondandója az volt szerinte, „hogy a nábobok tivornyáznak és gazok, a munkásnép pedig piszkos, nyomorult és becsületes”. S végső értékelésként azt szűrte le: „sem nem szép, sem nem kellemes, sem nem hasznos, sőt nem is igaz, hogy az ember egyéb feladatot ne tudjon magának, mint embertársai nyomorát azok fejéhez vagdosni, akik szerencsésebb körülmények között vannak”. Nem irodalomról szólt már ez a vita, nem is falusi és városos Magyarország ellentéteit tükrözte vissza: a feltörő társadalmi nyugtalanság, az érlelődő forradalom ellen védekezett benne a nagybirtokos-nagytdőkés ellenállás.

S ez a társadalmi tartalom, ez az osztályjelleg határozta meg a központi kérdéseket. Új tartalmat adott ez a hazafiatlanság és az erkölcstelenség régi vádjainak is. Nem annyira kozmpolizmust emlegetett ekkor már pl. a vita, hiszen polgárellesnek s antiszemita ízt kapott a falusi s városi irodalom ellentéte során ez a fogalom. A szocializmusra utaló *nemzetközieség* lett inkább az új irodalom hazafiatlanságát jellemezni hivatott bíráló kulcsszó. A „gögös, támadó nemzetközieségről” beszélt Horváth János, Szabolcska Mihály s Zichy János

gróf egyaránt. S az erkölcsstelenség sem elsősorban „városi, korzós léhaságot” jelentett többé, hanem mindenekelőtt a materializmus elleni polémiával jelentett egyet: „az ateista és materialista világnézetten felépülő nemzetköziség” ellen kívánt küzdeni — erkölcsöt védve — a *Magyar Figyelő*. „Az istentagadás” veszélyétől óvott Béla Henrik éppúgy, mint Görcsöni Dénes s Zichy János gróf. S a változott vitaok a hagyományos ellenvetésekhez újakat társított. A falusi-városi ellentétet hangsúlyozó népiesség kérdése helyett a rend általános védelmének a jelszava került előtérbe. Az anarchia elleni tiltakozás lett az egyik vezető, támadó gondolat.

Elég erősnek, elég szilárdnak érezte ekkor még magát a félfedudális magyar világ. Hitt még a maga eszményeiben: a vallás-erkölcsben, a nemzeti imperializmus jogosságában: nem volt szüksége rá, hogy általános emberi állapotnak tüntesse fel a reménytelenséget és a kiút-hiányt. Nem közvetett — közvetlen eszmei védelmet kívánt. Opportunista-dekadens és forradalmi demokratikus meghasonlottság közt éppen ezért nem különböztetett. Anarchiként utasított el mindenfajta elégedetlenséget. Egyet jelentett pl. *A Holnap* második kötetéről írva Rákosi Jenő számára Ady *Álmodik a nyomor* c. költeménye s a Babits Mihály-i *Fekete ország*. Egybemosódott a valóság egészétől szökni akaró, individuális okokból eredő életunalom és a tényleges társadalmi változást sürgető, tevékeny lázadás. Mindkettőben a rendet megbontó nyugtalanságot érezte felszökni csupán a hivatalos ország. Mindkettőben ott érezte az osztályharcos gondolat szálláscsinálóját: az újnak, a másnak idegesítő, türelmetlen vágyát. S éppen ezért — mint a múlt század 60-as éveiben a cári Oroszország a nihilizmusával —, más-más szavakkal bár, de lényegében egyet értve rajta: az anarchia gondolatával vélte megbélyegezhetőnek az értelmiség dacoló, ébredező forradalmiságát a századeleji magyar uralkodó osztály. Ez lett a központi vád. A megzavart idill mindenekelőtt ezzel védte magát.

Az alázatot, a tekintélytiszteletet, „a korlátolt emberi elme határainak” lemondó tudomásulvételét hirdette Tisza, rendnek kívánta látni az úri Magyarországot, a történelemnek ezt az itt rekedt rendellenességét: természetes tehát, hogy „anarchiának” tűnt előtte „az emberi erő és értelem túlbecsülése”, annak tűnt mindenfajta egyenes gerincű, nemet mondó, bátor lázadás. Az új irodalom ellen küzdve éppen ezért — mint mondta — „az anarchisztikus tendenciák”, „a lelki anarchia” ellen kívánt küzdeni. Ez jelentette szerinte az új törekvések világnézeti-eszmei alapját. S más szavakkal ugyan, de így vélekedett Rákosi Jenő is. Az isteni renddel azonosította ő is a fennálló világot, „elérhetetlennek” nevezte *A Holnap* második kötetéről írva a társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölésének türelmetlen vágyát. Az emberi világ meglévő menetébe szerinte csak „az isteni erő” hozhatna változást. „Más erő — mint írta — még csak a rendjét sem tudja tartósan megzavarni. Úgy lesz, mint ahogy a természetben . . . mindig egészségesnek fognak uralkodni betegek, az erősek a gyöngéken, mindig a mészáros vágja le a bikát, soha a bika a mészárost . . . ezen nem lehet segíteni”. S „kótyagos lázálomként”, „féktelen individualizmusként” legyintett félre mindenfajta változást sürgető nyugtalanságot. „Ezek a jó fiúk mintha mind Petőfi örültjéből inspiráltak volna magukat — mondta *A Holnap* költőiről, s szemükre hányta, hogy „az örült hangnemében, tónusában, hőfokában, gondolkodásában, eszmekörében” élnek és írnak. Örületet mondva vágyott elnyomni a tagadás szavát.

S az uralkodó osztályok ezen két reprezentánsához, Rákosihoz, Tiszához hasonlóan gondolkodott ekkor az egész hivatalos ország. A rend védelme nevében, az anarchia elleni tiltakozás jegyében épült az új ellen az óvó betonfal. Ebben a szellemben fogalmazta meg pl. Zichy János gróf 1911-ben a maga kultuszminiszteri programját. A „szellemnek azon orgiája” ellen szólított harcba, „amely — mint írta — mindent a kritika bonckésével részeire szaggat, anélkül, hogy a romokból újat tudna teremteni . . . amely a tekintélyt tagadja, amely a nevelésből a vallás-erkölcsi elvet ki akarja küszöböltetni, amely a tradíciókat le akarja rombolni, történelmi jogokat nem ismer el és egy erkölcsi nihilizmus és internacionalizmus felé vezet.” S nemcsak politikusok, s nemcsak azok megfizetett szajkó-emberei, de így gondolkodtak a

szellemi elit tagjai is; a növekvő anarchia ellen tiltakoztak a kulturális élet különféle vezető helyein. „Ez a tábor, mely a szépirodalomban is tért foglal . . . támadásaival gyakran a teljes erkölcsi anarchia útját látszik előkészíteni” — mondta pl. a Kisfaludy Tarsaság egyik ülésén Berzeviczy Albert. S hasonlóan érvelt az úri Magyarország másik központi szellemi fórumán, a Petőfi Társaságban Kenedi Géza is. Anarchizmus, romboló ösztön, „a meglévő világrend könyörtelen támadása, a jól-rosszul megmaradt erkölcsök kerek tagadása” volt szerinte is az új irodalom legbensőbb lényege, „a tagadás zavaros vizét” látta feltörni az új alkotásokban. S nem különbözött ettől a hivatalos ország írófejedelmének, Herczeg Ferencnek a nézete sem. „Az atom lázadása a test ellen, az egyéné a nemzet szervezete ellen” — volt szerinte az új szellemiség legfőbb ismérve s „az osztályérdek ellen”, „a rombolás hóbortjával szemben” kívánta sorompóba állítani az általa és Tisza István által szerkesztett *Magyar Figyelőt*.

S jelen volt ez a gondolat, a rend védelmének, az anarchia elleni tiltakozásnak a gondolata a szellemi életnek olyan elvontabb, a közélettől távolabb eső szférájában is, mint pl. az irodalomtudomány. A harmónia és diszharmónia kategóriáit állította központi helyre a maga esztétikai előadásában Beöthy Zsolt; a lázongó, nyugtalan új törekvések ellen így tiltakozott. „Az irodalom és a művészet eszközeivel harmóniát keresünk és hirdetünk — mondta pl. a Nemzeti Múzeum dísztermében a 60. születésnapján. — Ne kedvetlenül és ne hallgatasson el a körülöttünk kavargó hangzavar és disszonanciának szinte tomboló zaja.” S ugyanez a szempont, az anarchia elleni tiltakozásnak a szempontja határozta meg pl. a fiatal Horváth János irodalmi ítéleteit is: nem élhetett büntetlenül ez a nagytehetségű, értő ember sem az úri Magyarország zárt világában, őt is fogták az osztálykorlátok. Nemcsak Tisza István leintő szavai elől hátrálva értékelte „lelki anarchiaként” Horváth az új irodalmat: számos kitűnő részletmegfigyelés ellenére bár, de ez volt lényegében *Ady és a legújabb magyar líra* c. tanulmányának is a vezérgondolata. Mint az „öszönök költészetét” mérte fel Ady líráját, innen eredeztette szimbolizmusát, „az értelem fegyelmező erejét” hiányolta benne. Azaz: más nevet kapott csupán, de nem módosult a hivatalos szempont: az anarchia vádjá.

Különbözőképpen kifejezve bár, de lényegében ugyanaz a gondolat tért vissza mind a politikusok, mind a szellemi reprezentánsok írásaiban: anarchiát kiáltva a fennálló rend féltette magát. S ennek a szempontnak, az osztályharc elleni tiltakozásnak/voltak alárendelve a különféle par excellence esztétikai mozzanatok is, mindenképp ennek volt alárendelve a dekadencia és az értelmetlenség közkeletű vádjá. A dekadencia ellen küzdve az ellen a szellemi magatartás ellen akart küzdeni az uralkodó osztály, amely — mint Kenedi Géza írta — „valamely új világgétségbeesés, világrothadás és világhalál” hangulatát terjesztve „a leromlás, a közelgő nagyszerű halál sejtelmével árasztja el a kétségbeesésre amúgy is hajló nemzeti öntudatot”. Idillt hazudott, egészségesnek akarta láttatni ekkor még magát a nagybirtokos-nagyfőkés világ. A dekadenciának egy sajátos válfaja, a hamis illúziókat tápláló, happy endes dekadencia: a giccs irányába szorította még a maga irodalmát; elutasított minden borúlátást. Rosszszérzés és rosszszérzés között éppen ezért nem differenciált. Egy kalap alá vette az ellene dolgozó, lázadó, nem-nyugvó keserűséget s az elabszolutizált, emberellenes távlattalanságot: a tényleges dekadenciát. Nem vette észre ennek az utóbbinak alkudozó, lemondó reménytelenségében a maga lehetséges közvetett védelmét, hű fegyvertársát. Nemcsak Rákosi Jenőt, az egész millenniumos magyar társadalmat idegesítette, hogy *A Holnap* szerzői — mint Rákosi írta — egyet tudnak csupán: „gyötrődni, testileg-lelkileg kínlódni, kételkedni, kétségbeesni”, de nem tudnak „örülni, nevetni, egymásban és a világban a jót, kedvest, gyönyörtelít meglátni”. Direkt apológiát, közvetlen védelmet, idillt, optimizmust akart még a hivatalos ország: nem tudta elviselni az új irodalom tragikus látását, értelmetlennek érzett öngyötrő bánatát — az ő terminológiájával szólva — nem tudta elviselni a „dekadenciát”.

S az osztályharcról, a feltörő társadalmi nyugtalanságtól való félelem lökte előtérbe a dekadencia mellett a másik esztétikai jellegű ellenvetést is: az értelmetlenségnek a vádját. Persze: közrejátszottak ennek felmerülésében ízlésbeli merevségek s megcsontosodások is.

De nemcsak azok. Hiszen egy bizonyos szellemi szinten túl az új formák ellen nemcsak a beidegzettség és a megszokás, hanem elsősorban a világnézet tiltakozik már. S így volt ez ebben az esetben is. Az új költészet ún. „érthetetlenségéről” szólva nem a formákat, de elsősorban a kereső, töprengő nyugtalanságot, az egyéni utakon való jární-akarást, az önállóságot utasította el az uralkodó osztály: védte a hagyomány, a tekintély uralmát. „Valami rendellenesség bukkan elem lépten-nyomon” — írta pl. Ady verseiről szólva Bársony István. S a hivatalos ország minden szószólóját idegesítette ez a „rendellenesség”. Nyugtalanította az új művekben érzett „rendkívüliség”, „lázás, részeg félrebeszélés”, „furcsaság, torzítás, vakmerőség”, „esztelenség”, „bizarrság és szertelenség”, „meglepetésre számító különködés”, „hisztériás beteg látomány”. S tovább lehetne sorolni az ehhez hasonló megjelöléseket. Eltértek a szavak: sodrásukban azonban mégiscsak valamiféle árulkodón közös: a „rendellenes”, a „szokatlan”, az „egyéni” szinonimáját használta többnyire a hivatalos kritika, ha konkrétizálni akarta az értelmetlenség, a homály elvont vádját. S a formai ellenvetés mögött rejlő tartalmi mozzanatokra utalt ez a nyelvi egyirányúság. Hiszen nemcsak a még önmagában bízó, gögös, öntelt s így direkt apologetikát kívánó konzervativizmus, de szót emel többnyire az akart homály ellen a progresszív esztétika is. Az utóbbi azonban mindig a misztika, az irracionáliszmus elleni tiltakozás jegyében teszi ezt. Védi a büszke, meg-nem-hajló emberi értelmet s le kívánja leplezni még a maga álcázott, megfinomított esztétikai köntösében is a vallást, ezt a legnagyobb emberi értelemellenességet. Az úri Magyarország homályt kiáltó kritikai hadjáratában viszont épp erről az irracionális megtévesztő, vallási misztikáról soha szó nem esett, s nem is eshetett: a rendellenesség volt itt csupán a vezérgondolat. Nem az emberi értelmet, csak a megszokottat, az adott társadalmi rendet féltette itt a nemet mondó esztétikai indulat. Értelmetlenségről szólva a szokatlan, az új ellen tiltakozott egy különködést nem tűrő, ostoba vak tekintélytisztelet.

S ha valaki, hát Ady Endre jól értette ezt. Az esztétikai ellenvetések mögött is ott érezte a politikai-világnézeti vádak, értette a takargatni akart tényleges tartalmakat. „Még szimbolizmusa, és állítólagos értetlenségének szimbolizmusa is — írta *Irodalmi háborgás és szocializmus* c. tanulmányában a saját költészetéről — azt a szocializmust szimbolizálja, melyet nem értenek és még inkább: nem akarnak érteni.” S valóban így volt ez. Nem akarta érteni, nem akarta mint valóságot elismerni, értelmetlenséget kiáltva szerette volna a mélybe visszalökni a magyar reakció az elnyomott néposztályok s a lázongó lelkek kellemetlenkedő, különködő szavát. Néhány évvel később, mikor *A kétféle velszi bárdok* c. költeményében visszanevezett Ady az ekkori vitákra: a Petőfi-féle *Kutyák és farkasok* dalának vezérmotívuma merült fel benne: szembeállította a szabad büszke *kint*-et a meghajló *bent*-tel, és az utóbbihoz, a szolgálai *bent*-hez, a lakáj-szellemhez a „pihentető, szép énekeket” társította hozzá. S az ún. *Holnapvita* lényegét ragadta meg ezzel a melléknévi igeneves, jelzős szerkezettel. Valójában erről folyt a vita: „pihentető, szép énekeket” kívánt a nagybirtokosok és a nagytőkések Magyarországa. Az új irodalom „anarchiája”, „dekadenciája” s „értelmetlensége” ellen küzdve a nyugtalanságot akarta lebírni. Őrizni akarta a maga világát, ezt a kopár idillt. Őrizni akarta az elmaradottságot, a rendnek kikiáltott embertelenséget.

III.

Az egységfrontba tömörülő imperialista magyar reakció osztályharcát jelentette a századeleji irodalmi vita, hadjárat volt ez a demokratizmus és a szocializmus tudatosodni kezdő erői ellen. A fent küzdött a lenttel: az elnyomók akarták elhallgattatni a társadalmi mély nyugtalanító, művészi szavát. Ez az osztályharcos jelleg érteti meg a szokatlan hevességet és kiélezettséget. Nem volt még vita a magyar szellem történetében, amely ennyire megmozgatta volna az egész társadalmat (helyi érdekű csatározás volt ehhez képest pl. a *Mondolat*

pőre). S nem volt még vita, amelyben ilyen erővel vett volna részt az uralkodó osztály. Jelen volt benne teljes hatalmával.

Igaz: a kapitalista fejlődés szükségleteinek megfelelően igyekezett még betartani a fent a liberalizmus minden szabályát. Bizott még a maga belső tartalékaiban; bizott a tudatlanságban, a szavazatjog nélküli milliók mindent eltűrő némaságában: megengedhetőnek vélte a szabadelvűség nagyvonalúságát. Apponyi Albert mint kultuszminister — igaz, hogy a bukás küszöbén, de — tüntetően teljesítette pl. még Ady kérését, s kinevezte öccsét tanárnak az egyik budapesti középiskolába. S hogy aggályokat oszlasson, maga Tisza István is szükségessé vélte kijelenteni: „S ha küzdelemről és az irányzatok leszorításáról beszélünk, itt nem zsandár, nem az államhatalomra gondolok . . . ezt a munkát a szellemi életnek, a szabadságnak a fegyvereivel magának a magyar társadalomnak kell mozgásba hozni.” A sajtó megrendszabályozására ő maga is célozgatott ugyan, s olyan híveivel, mint Bárd Miklós és Kenedi Géza, sürgettette is a „nótacsendbiztosokat” a „nótabetyárok” ellen; nyílt, adminisztratív jellegű harcra — legalábbis szellemi téren — azonban még a geszti gróf sem szánta rá magát: a tőkétől igényelt liberalizmus még őt is kötötte. Mindez persze nem jelentette azt, hogy alcázva, burkoltan nem került sor közben tiltó, hatalmi rendszabályokra. Főleg az iskola volt az a terület, melyet minden erővel óvott az újtól az uralkodó osztály. Többek közt pl. Zolnai Béla és Szűts Dezső memoárja is említést tett róla, hogy fegyelmet kaptak diákok azért, mert Ady olvasták. Fogarasi Béla és Hidas Antal maguk is áldozatai voltak pl. ennek a betűüldöző, elvakult szigornak. Tilos volt Ady a középiskolában. A Markó utcai gimnázium egyik ünnepélyén maga a főigazgató állt fel pl. és hagyatta abba az egyik diákkal *A Halál rokona* szavalását. Molter Károlyt, mint fiatal marosvásárhelyi tanárt, azonnal felmentették az önképzőkör vezetése alól, mikor megtudták Ady-rajongását. S mint Schöpflin Aladár írta: hivatalnok vagy tanár, ha Adyt olvasott, rögtön gyanússá vált. Védte magát a hatalom nyílt fegyvereivel is az uralkodó osztály.

S főleg védte magát az osztálydiktatúra közvetett módján: anyagi nyomással, a rendelkezésre álló s jól mozgatott materiális eszközökkel. 1909-ben megkaphatta pl. még Ady a fővárosi törvényhatósági bizottságnak a klerikalizmussal szembenálló szabadelvű többségétől a 2 000 koronás ún. Ferenc József-díjat. De 1911-ben, római útja előtt hiába folyamodott már ösztöndíjért a kultuszministerhez, a reakció fala rés nélkülivé vált. A kultuszárca 1911-es tárgyalásakor, a költségvetési bizottságban, de a parlamenti vita során is maga Tisza István figyelmeztetett rá, hogy határozottabban és politikusabban éljen az állam a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel. S ez a „politikus” látás volt uralkodó a hivatalokon túl a művészi társaságok, irodalmi kiadók döntéseiben és a sajtóban is. Akadémiai, Kisfaludy Társaság-i jutalmakra nem számíthatott más, csak a hatalommal való teljes azonosság. Voinovich Géza pl. örömmel emelte ki 1911 áprilisában az Akadémia egyik pályázatának, a Farkas Raskó-jutalomnak a jelentésében, hogy „egyetlen vers sem utánozza az irodalmunkban újabbban felmerült versíró csoport irányát”. A különféle pályázatokra az új irodalomtól való idegenkedés volt a belépője. Hiába hozta szóba pl. egy ízben a fiatal Hörváth János a Gregussról elnevezett kritikai díjra Babitsnak és Schöpflinnek a nevét: a bizottság előadója, Angyal Dávid megbotránkozva vetette vissza a javaslatot; a hatalom jól zárt, megkövetelte a teljes meghajlást. S a kiadóknál is ott működött ez a hatalmi zár. A nagytekintélyű, nagymúltú cégek — mint Révay Mór János büszkén feljegyezte — nem vállalkoztak az új irodalom kiadására: „visszautasították a dekadens ábrándozók és kozmopolita rajongók hóbortjait.” (Nem utolsósorban ez érteti meg, pl. hogy miért nem lehettett 1914–18 között kiadót Ady a maga számára; őrzött a vesztégzár.) S részt vett ebben a diktatórikus, elszigetelő munkában a kiadókön túl az egykori sajtó is. A legnagyobb példányszámú lapok, mint pl. a *Budapesti Hírlap*, *Pesti Hírlap*, *Az Újság*, *Pesti Napló* stb. legföljebb csak gúnyral és publicisztikusan, de értékelően, ismertetőn, komoly bírálat formájában jóformán alig foglalkoztak az új irodalommal. Ady *Új Versek* c. kötetéről pl. több mint féltucat pesti napilap hozott még bírálatot,

1908-tól, *Az Illés szekere*-n-től kezdve viszont szinte maradéktalanul elmaradtak már ezek az udvariassági újság-recenziók. Érezte hatását a megindult vita. Létrejött az új irodalom ellen a cordon sanitaire.

S nemcsak tiltással, anyagi nyomással, de pozitív előjellel, pozitív tartalommal is jöttek a különféle, óvó intézkedések. Jöttek az ellendicséretes és az ellenünneplések. Megsokasodtak azok, kiknek — mint Ady írta a Kiss Józsefről szóló *Az öreg szakállas* c. versében — „... kor-tes lelkük — Felfedez egy-egy neves gyengét — Az erős ellen.” Így lett pl. Ady szavával szólva „Beöthy Zsolt egyik harcos játékbábúja” Szabolcska Mihály, a Rákosi Jenő pedig pl. Kiss József. Mert ahogy a *Budapesti Hírlap* 1908. január elseji cikke öntudattal írta: „... most ünnepeltük Kiss Józsefet, aki Arany János hangján kezdett el dalolni. Ezentúl is csak azokat fogjuk ünnepelni, akik folytatják a sort, nem azokat, kik idegen bálványokat imádnak.” Toborozta a hivatalos Magyarország a maga számára az ellenírókat s egyben megvalósult az ellenlapok külön műfaja is. Új folyóiratok indultak a *Huszadik Század* és a *Nyugat* ellenében. A müncheni *Hochland* és a bécsi *Gral* mintájára megszületett pl. a katolikus *Élet*. A *Katolikus Szemlé*től s más klerikális sajtóorgánumoktól eltérően úgy harcolt ez már az új ellen, hogy nem annyira tagadta annak jogosságát: inkább az irányát szerette volna megváltoztatni: a transzcendens, a spirituális felé kívánta terelni az ismeretlenbe tápotagatózó, türelmetlen vágyat. S az *Élet*hez hasonlóan megszületett Tisza István és Herczeg Ferenc szerkesztésében a *Magyar Figyelő* is: a modernizálódó konzervatívizmusnak ez a színvonalas, igényes lapja, a későbbi *Napkelet* s *Magyar Szemle* korai elődje. A reakció megpróbálta elhazudni önnön lényegét, s gondolatlanul kívánt küzdeni a gondolat ellen.

Okosan, körültekintően voltak szerkesztve ezek a lapok, hiányzott belőlük minden merevség: a kiszemelt, futtatott ellenírók mellett a *Nyugat* táborának egy-egy alakja is helyt kapott bennük. Az *Élet* munkatársai közt Prohászka, Sik Sándoron, Erdős Renéen, Harsányi Lajoson kívül ott volt pl. Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Dutka Ákos, Somlyó Zoltán, Lányi Sarolta, sőt Babits Mihály is. S a *Magyar Figyelő* olyan rangos konzervatív írók társaságában, mint pl. Alexander Bernát, Gárdonyi Géza, Bárony István, Szász Károly, Szabó Endre s Szabolcska Mihály, bevont munkájába a Krúdy Gyulához, Lovik Károlyhoz, Kisbán Miklóshoz, Móricz Zsigmondhoz hasonló fiatalokat is. S ez nem volt véletlen; az uralkodó osztály politikai felkészültsége, taktikai rugalmassága tükröződött benne. Jelezte ez a szerkesztői mozdulat a körültekintést. Jelezte, hogy hozzátartozott az új irodalom elleni harc eszközeihez a csábítás, a leválasztás is. A hatalom, az emberi gyávaság mellett appellált az emberi hiúságra is. Ennek a törekvésnek volt pl. szálanomra méltó tragikomikus áldozata rögtön a kezdet kezdetén a fiatal Oláh Gábor, ez a többre hivatott, de épp a maga provinciális vaksága révén torzónak maradt, göcsörtös tehetség, aki *A Holnap* első kötetének a megjelenése után — Zuboly megsemmisítő gúnyú szavaival szólva — „az önértetet”, „a jóízlést” és „a szolidaritást semmibe véve”, „szoknyaemelgetéssel”, „kínálkozással” válaszolt Rákosi Jenő szíre-nhívására: hagyta „elleníróvá” toborozni magát. S próbálkozott ez a leválasztó taktika más írókkal is, megpróbált kihasználni minden feltételezett ellentétet, minden rivalitást, s nem utolsósorban megpróbálta felhasználni a mélyreivódott előítéleteket. Nem kisebb rangú kritikusként, mint Horváth Jánosnál volt jelen pl. állandóan az a törekvés, hogy a zsidó fróktól elkülönítse a keresztényeket. Főleg az általa konzervatív szelleműnek ítélt Babitsot, aki mint írta, „valóságos vörös posztója a Nyugatot saját fiókjának tekintő radikalizmusnak” — szerette volna megnyerni valamiféle általa elképzelt Brunetiére-en iskolázott „józan modernségnek”.

S folyt a leválasztás kísérlete a legnagyobb, Ady Endrével kapcsolatban is. Ami az ellenforradalom történetírásában — Szekfű, Horváth János s Szabó Dezső műveiben egyaránt — vezető gondolat volt: itt lelte forrását. Mint „igaz tehetséget” és mint „fajmagyart” megkísérelték Adyt is nemegyszer szembeállítani az „idegenekkel”, el akarták különíteni egymástól a vezető és táborát. Keresztezni szerezte volna az úri taktika a történelem egymás-

hoz rendelő szigorú parancsát. S ha egyszer, ha pillanatokra is, de sikerrel járt ez a törekvés. Nem utolsó sorban ennek a taktikának, Herczeg Ferenc és Farkas Pál politizáló okosságának volt következménye a „duk-duk-affér”, Ady Endre életének ez a fájó, ostoba szégyene. De — s az ellenforradalmi történetírás célzatossága ezt nem vette számba — ez volt a megbánt, az esetleges, ez volt a kivétel. Egyébként a különféle leválasztó kísérletek nem értek el Adynál soha semmit ingást. Hiszen „a ma kiebrudaltjainak” — mint hasonló című versében ő maga írta — megvolt a maguk szigorú, objektív törvénye: „Sokszor ők maguk sem akarják — S mégis csak összeverődnek.” Ez volt a szabály. Szubjektív rokonszenveken-ellenszenveken túl, de elválaszthatatlanul összetartozott Ady a fegyvertársaival. Ellenfele volt Rákosi Jenő, de ebben a vonatkozásban tisztábban látta őt, mint a későbbi, baráti mezben tetszelgő, ellenforradalmi történetírás. Így írt Rákosi erről a kérdésről 1909-ben Oláh Gábornak: „Hogy Ady Endrét kár volt a zsidók kezébe adni, hogy mi nem akartuk észrevenni s hogy ez hibánk volt? Ejnye! Hát mit gondol? Ady Endre, ha észreveesszük s a mi kezünkbe kerül, mást ír és másképpen? Többre becslöm őt, mintsem elhinném, hogy bármely körülmények közt mást írjon, mint ami bögyében van. Ő azért került a zsidók kezébe, mert az van a bögyében, ami azoknak kedves.” S a Rákosi terminológiáját félretéve, de a lényegét, a haladáshoz való viszonyt nézve: ez volt az igazság. A saját törvénnyel élő, belső vezérlésű, autonóm embert — az „egyenes csillagot” — nem téríthette volna ki útjából semmiféle értő, okos, leválasztó taktikázgatás. Vannak emberek, kiknek sorsuk, rendelésük: mondandójuk, igazságuk van, s kikkel szemben épp ezért tehetetlen mindenfajta külső csábítgatás. S Ady Endre ezek közé: a kiváltságosak közé tartozott. Ki tudta védeni az érdekek hipnózisát.

IV.

Egy nagyarányú, szétszórású s bekerítési művelet folyt valójában irodalmi vita ürügyén a századelő Magyarországon. Szerette volna visszaszorítani, szertezilálni, a mélybe fojtani a társadalmi nyugtalanság feltörő szavát a meglévőhöz ragaszkodva az uralkodó osztály. Sokfajta volt az erre a célra alkalmazott taktika: a megnyerő-leválasztó csábítgatás éppúgy hozzátartozott, mint az ellendicséret, az anyagi kényszer s az adminisztratív tiltás. Mindezzel azonban nem merült még ki az alkalmazott eszközök tára. Hátra volt a leglényegesebb: a közhangulat mozgósítása, a közvéleményterror — a karanténba zárás.

Az egykorú magyar olvasóközönség egy részének, a dzsentroid értelmiségnek, a vidéki-falusi értelmiségnek, az ún. „nemzeti intelligenciának” elmaradottságára épített mindenképp az új elleni harcban a hivatalos ország. Visszaélt ennek a rétegnek a kiskorúságával. Mert kiskorú volt még ez az értelmiség: nem tudott felnőni saját századához. Érezte ugyan a kapitalizmus riasztó előretörését, érezte a vidéki-patriarkális idill közelgő végét. De ahelyett, hogy szembenézett s megbirkózott volna az innen adódó, új problémákkal: homokba dugta fejét, le akarta tagadni önmaga előtt is az elkerülhetetlent. Ki akarta kapcsolni, száműzni akarta a maga életéből az idegesítő gondolkodást. Olyan zenére volt itt szükség, „amely mellett — mint Kodály Zoltán írta — étkezni is lehet. Tafelmusik. Az a muzsika, amely nem túri a pohárcsengést, vajmi keveseknek kellett”. S így volt ez a szellem minden terén. Trónra került az irodalomban is — mint Ady Endre írta — a „szent anekdota”, „szórakoztató betűvetéssé” züllött a művészet. Száműzötté vált minden mélység, minden komolyság; minden, ami zavarta volna a nyugalmat adó illúziókat. Győzött a teljes gondolatiszony — a problémátlanlás. S szólt az operettmuzsika, szólt a cigányzene, táncolt Fedák Sári, hódítottak a Gyurkovics-fiúk. A *Kivilágos-kivirradt*ig és az *Úri muri* mákonyos-mámoros gondolat-gyilkos éjeit, a Babits-féle „halálos szüret” szomorú, ősi napjait élte ez a talajt-vesztett, reménytelen réteg: az ún. „keresztény, úri középosztály”.

Érdemes számba venni az egykorú feljegyzések, emlékezők, paródiák nyomán, hogy Ady költészetének milyen eszközbeli sajátosságain akadt fenn elsősorban ez az olvasó réteg,

milyen képeket, kifejezéseket tiltott az izlése. Beszédesek ezek a példák. Mindenekelőtt ilyen-fajta szókapcsolatokkal nem tudtak mihez kezdeni, mint pl. *szőke gerendák, özvegylegények, úri ősz, piros dal, pucér világ, felhős ének, sejtelem-csók, édes átok* stb. Olyan kérdések merültek fel: Mikor járt Ady a Gangesz partján? hogy lehet a daloknak hegye? miképp lehet a költő lelke a dalok szent hegye? miért jön háborúból az *Imádság háború után*-ban? hogyan érezhetett „istenszagot” *A Sion-hegy alatt*? hol lehetett hallani már valaha is ilyen kifejezést: „ősmagyar dal rivall?” stb., stb. S a Szabolcska-féle paródiák is ilyen szóképekkel vélték gúnyolhatónak az Ady-féle lírát: „rojtos lilaszínű hangok”, „dübörgő csendesség”, „vak kolompolás” stb. Megélt metaforák (pl. „*Jöttem a Gangesz partjairól*”), eltérő fogalmi síkokat, élőt, élettelen s elvontat egybekapcsoló szókapcsolatok, konkretizált absztrakciók, ill. megszemélyesítések (pl. *sejtelem-csók, felhős ének, daloknak szent hegye*), oximoronok (pl. *édes átok, özvegy legények*) a szinesztéziák (pl. *piros dal*) voltak többnyire az így kipécézett nyelvi sajátosságok. Közös volt bennük, hogy nem közvetlen áttekinthető, nem érzékelhető — Faguet híres Baudelaire-bírálatának szavait idézve — nem szemmel látható tárgyi kapcsolaton alapult egyikük sem. Próbára tették az elvonatkozató képességet, az absztrahálni tudást: próbára tették a gondolkodóderőt. Magukban hordták Ady költészetének s művészi újításának alapvető, legfőbb vonását: a felfokozott gondolati érzékenységet, a nagy tágasságokat befogó, messzire néző merész szárnyalást. S csődött mondott ez előtt az értelmi-jellembeli próba előtt (hisz a gondolkodni tudás mindig jellem kérdése is!) a problémátlan léthez vakon ragaszkodó magyar középosztály.

S elsősorban erre a csődre: az értetlenségre, a szellemi tunyaságra, az elzárkózó kiskorúságra épített a maga ideológiai harcában az uralkodó osztály. Ennek a révén mozgósította a közvéleményt a maga oldalán. Így hajtotta végre — a szociológia mai terminus technikusával élve — a manipulálást. Mert nemhogy segítette volna a hivatalos politika irányítása alatt álló, széles hatósugarú magyar kritika, hogy behatoljon az új az értelmiség széles rétegeibe. ellenkezőleg: lehetővé tette a kényelmeskedő, süket életeknek a félrelegyintést, a könnyed elhárítást. Megadta nekik a fölény tudatát. Hisz a kiskorúság általában mindig is szereti a saját szellemi-erkölcsi szintje alatt látni a tőle különbözőt, a nyugtalanítót, a provokálón mást. Úgy teszi értetté a meg-nem-értettet, hogy maga alá nyomja, a sárba lerántja, s így néz le reá. S az úri bekerítő szándék számot vetett ezzel. Mozgósította a Sancho Panza-i földhöz tapadó tucatéletekben mindig ott rejlő ostobaságot: a nem gondolkodó, indokolatlan fölényérzetet. Azt olvashatta folyvást a maga lapjaiban a vidéki magyar úri középosztály, hogy az általa idegenkedéssel fogadott új költők tehetségtelenek, semmit sem érnek. Ha a megnyerő-leválasztó taktika során s annak következtében meg is jelent olykor a bíráló cikkekben egy-egy elismerő szó; ha voltak is páran a konzervatívok közt, mint pl. Kozma Andor, Horváth János, Zempléni Árpád, kiknél a tehetség kétségbevonását nem engedte meg az izlés, a becsület s a minőség-érzet: az alaphangot nem egy-egy ilyen típusú megnyilatkozás jelentette, hanem a semmibevevés, a tehetségtelennek való kikiáltás.

Nemcsak törtető sajtóhiénák, de komoly tekintélyek s jogosan becsült nagy nevek is rendre állították, hogy az új költők kis tehetségű, idegenmajmoló utánzók csupán. Politikusok s írók, falusi és városi jelzővel ellátott művészek ebben egyformán egyetértettek. „A fiatal óriások piaci lármáján” gúnyolódott Tisza, „ifjú titánokat”, „fiatal titánokat” emlegetett sértetten, bántón, megvetően Kiss József, „Apollo e fenegyerekeiről” szellemeskedett Rákosi, s a hajdani Ágai Adolf-féle *Borsszem Jankónak* „derék jó Titán Laciját” idézte Herczeg is. Az Ady-kultuszra célozva egyik cikkében külön megjegyezte: „A költői interregnum ideje” a kor, „világra szóló lángelmék nem járnak közöttünk”. Ady vélt nagyságát a maga tekintélyével félrelegyintette, leszorította a második sorba. S fölénytel intett a költő nevét hallva Petőfi—Arany ittmaradt társa, Gyulai Pál is: „Hallom, hogy nagyra vannak egy fiatal poétával — mondta. — Nem számít. Nem sokat ér. Tehetséges ember, de tele van affektációval.” S hasonlóképp beszélt a századközép egy másik veteránja, Lévy József is: „tévelygésnek” tekintette az új irodalmat, „mely lírai költészetünknek nem előnyére, hanem inkább hátrá-

nyára szolgál". S a régi írónál még fitymálóbban szóltak az újak: Olyan „fagyöngy” volt pl. Kenedi Géza szerint ez az új költészet, mely „csak gyöngébb fákon terem”. S mint Szabolcska írta: nem is volt ez valójában „igazi költészet”: „csak torz fattyúhajtsa annak”. S hozzáfűzte ehhez rögtön a történelem vélt ítéletét: „sohasem lesz belőlük holnapután”. S más szavakkal bár, de ugyanezt mondta Rákosi Jenő is: „a nagyváradi reformáció nem fogja megélni saját jelszavát, a Holnapot”. Más-más indítóokból — hol szenilitásból, a jelent nem értő fázó fáradságból, hol költői rivalitásból, sértett hiúságból, hol tudatos politikai megfontolásból, hol bértollnokságból — hangzottak el ezek a lekicsinylő szavak, de a lényegük egy volt: biztosították az értelenség számára az ostoba, öntelt fölényérzetet. S az az értelmiség, melynek — mint Ady mondta — „csak az a dicsőség számított, melyet Rákosi vagy Herczeg mérnek ki”, elveszett mint közönség az új irodalom számára.

Persze, szembe kellett nézni ennek a szemléletnek azzal a ténnyel, hogy az új költészetnek — kis számban bár, de olvasói, rajongó hívei is voltak. Ezt azonban részben a klikkszellemmel, az „összeodázással” — a *Pesti Hírlap* kritikusanak szavaival szólva —, „a Nyugat szakszervezeti erejével” magyarálták. S mint másik tényezőre, az „értetlenek”. a félműveltek között ható divat erejére hivatkoztak. „A félműveltség és a felületesség”, „a pöffeszkedő, parvenü üres feltűnéshajhászása”, „a félművelt tömeg izléstelensége” szállította Tisza István szerint a híveket az új táborába. Ahogy a „Száz szál gyertya” botcsinálta módra esztétizáló szerzője, Fráter Lóránd mondta: „csupa divatból van olvasópublikumuk.” S Herczeg fölényes eleganciával az egész mozgalmat a „balkániság” szavával tette zárójelbe. A szellem arisztokratájának érezhette magát minden ostobaság, mely értetlenül állt Adyék-kal szemben. Nagy nevektől kapta meg a jogosítványt erre.

S az értetlenséget igazolni vágyó, manipuláló szándék és a néki segítő, vad korlátoltság, mint általában mindig, itt is szennyeztet: a sárba rántotta le a félt ellenfelet. Reá szabadította az ember törvényeit önmagához mérő, nem-gondolkodó közönségeséget. A felszínességgel, a sekélyességgel azonosult itt a normalitás: abnormitásnak bizonyult hát minden, mi messzire nézett és különbözni mert. „A Holnap gyomorhajos, penészvirágos gondolatairól”, erről „a beteges, higvelejű, zavaros lelkű, akarnokok által kierőszakolt irányról” cikkeztek a vidéki lapok. S „a felpéckelt állú gipszkötéses múzsán” gúnyolódott még az igényes *A Hét* is. Szabadult a kritikai irodalomba az elmekörtán, és a bűnözés egész szókincse. „Idegbaj”, „hóbort”, „őrület”, „eszelősség”, „ideges fantasztaság”, „hisztériás tánc”, „tébolyda-költészet”, „kótyagos lázalom”, „mániakusság” lett az új művészet. Beszámíthatatlanság, végleges züllöttség, „teljes berúgottság”, „léha erkölcsi felfogás”, „moral insanity” rejlett e szerint a manipuláló kritika szerint csupán mögötte. Mint Lampérth Géza írta: elnyomoritotta itt, a zöld gall méreg” a gerincet s az agyat. Göröcsöni Dénes szavait használva: „a berúgott ember hebegő nyelvén”, „deliráló félbeszélés-ként” „sületlen és gonosz badarságokkal” szólott itt a vers.

Úgy jelent meg Ady ennek a fölényt teremtő kritikai hadjáratnak során, mint született bűnöző, „berúgott nótával”, „abszint mámorban”; „léha gyönyörök lantpenető szatíriaként” ő volt a „kloakák” átkozott költője, aki, még Ábrányi Emil szerint is, képes volt arra, hogy elcserélje „hazáját mással”: „nagyobb hírnévvel, dúsabb díjazással”. A „bordélymorál”, a „bujaság”, az „erkölcsi mocsár”, „a minden ép férfi lelket” megütköztető „satnya érzékiség”, „a paráznság dicsérete”, „a perverzítés és a nemzetrontó bűn” szabadult be vele e szerint a kritika szerint a magyar lírába. „A fiziológia illusztrált kiadása” „perverz bérelhető ágyak zűzességében fogant, klinikaszagtól megihletett költészetnek” tűnt a művészet, melyről csak mint „rohadásról”, „mocskos hullámról”, „ocsmányságról”, „förtelme fertőjéről”, „malackodásról”, „szörnyszülött irányról”, „sub-conciens makogásról” lehetett szólni. A fölényt maradéktalanul biztosítandó: az emberiből az állati szférába került le az új irodalom, onnan vevődtek a megbélyegző képek. S komoly szót ily módon már nem is érdemelt: csak megvető kacajt. Mint Szabolcska írta: „egy beteges irodalmi eltévelyedéssel állunk szembe,

melyre Madách szavait kell alkalmaznunk: Nézd komédiának s legott mulattatni fog. S a bekerítést teljessé tevén ez a komédiaként való kezelés be is következett.

Nem volt még életmű a magyar irodalomban, de a világirodalomban is alig, amely a szennyező rágalmak mellett, a gúnynak, nevetésnek oly mértékben s oly védtelenül lett volna kitéve, mint az Ady Endréé. Ahogy a költő írta: „A koalíciós, üdvös csömör idején (azaz a tizes évek fordulóján) kis kávéházi akarnokok megélhettek Ady-paródiákból.” Az úri taktika főformája, a közvéleményt mozgósító, bekerítő hadjárat a lejárató viccelődésben teljesedett ki. Ennek a révén triumfált igazán a közönségesség és a kiskorúság. Lehetővé tette, hogy ne kelljen többé töprengeni a nyugtalanító, zavaró újon: nevetni lehetett rajta; Ady-paródiákkal, tréfákkal, karikatúrákkal teltek meg 1908-tól kezdve a vicclapok és a kabarék, a napilapok humor-oldala is erre specializálta magát, sőt még olyan rangosabb irodalmi lap, mint *A Hét* is jobbra Adyval kötözködött a maga *Tollal és Törrel* c. rovatában. Voltak ezek között a viccek között gyengébbek, szellemesebbek, de egyben megegyeztek: nevetségesnek tüntették fel a költőt s az egész új írói mozgalmat.

Ott ült Hady Bandy, Duk-duk Bandi ezekben a tréfákban folyvást a fekete zongorán: a kótyagos, lázalmas értelmelenségen. Ilyen verseket adtak a szájába: „részeggé tette őt költészetem bora — Fekete zongora, csak bérelt zongora”. Királynak nevezték, „költő-királynak”, mert ha nem is szent és sérthetetlen, de „szent és érthetetlen”. Gúnyolódtak felolvasó útjain, melyeken ilyen jellegű számok hangzottak el: „Páris, Páris, peceparti Páris — szavalja Miska Miska. Előbb felülről lefelé, aztán fentről lefelé”. Felolvasásai után — mint *A Hét* írta — „a költő felül az Illés szekerére s elhajtat a bablevél csárdába”. S voltak ezek közt a gúnyolódások közt nem kis számban olyanok is, melyek a becsületbe vágtak. *A Borsszem Jankó* szerkesztőjének 1910-ben Párizsból küldött táviratban ígért pl. kutyakorbácsot Ady azért a viccéért, mely szerint megjelenve a választói jelöltek értekezletén, letesz a költő „három darab verskötetet és egy kezdődő delirium tremens-t”. S hasonló indulatokat váltott ki belőle annak a Royal Orfeumban énekelt kuplénak a híre is, mely szerint megharapva őt veszetté vált az addig egészséges kutya. Egy dadogó, szifiliszos hülye képét vitték be ezek a viccek a köztudatba. Annál is inkább, mert a közönség nagy része ezekből a tréfákból, paródiákból ismerte csak Adyt. A Lovászy-féle *Holnap*-gúnyversekből majd százszor annyi fogyott el pl.) mint magából az eredeti antológiából, s mint Szabó Dezső feljegyezte, Székelyudvarhely közönsége azzal a hittel olvasta még a 10-es évek elején is az *Ugat* c. paródia-lapot, hogy az eredeti *Nyugatot* tartja a kézben. Nem csoda tehát, hogy, mint Ady írta, ő lett ezekben az években „az érthetlenség magyar mókusparádéja”. A hivatalos ország bekerítő hadművelete elérte célját: minden füresség, minden hitványság lenézhetett a nála különbre. S nevetett rajta. Bezárult a szellemi karantén. Az új irodalom s főleg Ady körül kiépült a semmibehevés, a fölény, a megvetés áthághatatlan, hideg, magas fala.

Hogy mennyire erős s milyen elrekesztő volt ez a fal: a támadó irodalom stílusa egymaga mutatta. Hiányoztak itt az okhatározói és magyarázói mellékmondatok, hiányoztak az ilyen jellegű kötőszók; nem voltak érvelő idézetek; túltengtek viszont az apodiktikus, axiómaszerű kijelentések. Felkiáltójelek foglalták el a kettőspontok helyét, s tényközlő főnevek helyett mindenekelőtt megbélyegző jelzőkkel dolgozott ez az irodalom. Nem volt itt szükség érvekre, gondolatokra: a ferdtéseket s a sértegetéseket — éppúgy, mint hajdan a hitviták idején — a jó ízlés s a méltányosság-érzet nem verte vissza. Az egy-vallásúak fanatizált bigott körében hitelre lett minden képtelen állítás: a közönségesség érvelés nélkül is visszhangzott a közönségességre. S az új körül a levegő megfagyott: a *Nyugat* irodalma az olvasókhoz nem talált utat.

A leghívebb mutatók: a kiadói példányszámok tanúskodtak erről. Ha nem is maradtak fent nagy számban ilyen jellegű adatok, néhány megőrzött adalék is jelzi az új irodalom helyét az egykorú magyar társadalomban. Tanulságos itt az irodalomszociológia. Jól érezte ti az Ady körüli pszichológiai klímát. ❁

A *Holnap* c. antológia körül csapott pl. a legmagasabbra a művészi vita, a könyvből magából azonban ennek ellenére is alig néhány példány kelt el: az első kötetből 70, a másodikból — noha 1500 példányban nyomták — mindössze 61. Az új irodalom lapjának, a *Nyugatnak* a példányszáma 500—800 között ingadozott; a tizes évek második felében, a forradalmat előző hónapokban ugrott fel csupán 2 500-ra (az *Új Időknek* viszont 50 000 körül volt a század elején majd mindig a példányszáma). Ady egyes kötetének a kelendőségére pedig jellemző volt, hogy a viták legerősebb zajlása idején 1908 végén, egy nem akárhol, de egy nagy kiadócégnél, a Singer és Wolfnernél megjelent kötetéből, *Az Illés szekerén*-ből is mindössze kb. 300 példány talált vásárlóra. A költő maga még 1913-ban is csak „pár száz olyan emberről” beszélt, „akik meg szokták venni minden újabb kötetét”. S a háború első éveiben elfogyott még ez a „pár száz” is. Gyóni Géza Rákosi Jenőtől reklámozott könyve, a *Lengyel mezőkön, táborfűz mellett* rövid idő alatt 10 000 példányban kelt el: Adyt kiadni viszont nem volt üzlet. Senki sem vállalkozott rá. Mint Hatvany írta, „non valeur”-nek tekintette pl. az Athenaeum igazgatósága a költő raktáron fekvő kötetlen könyveit. Ady kereskedelmi értéke a nullára szállt: megbukott a gazdaságosság mérlegén.

S a példányszámon túl mérni lehetett még a közönséghez való viszonyt a nyilvános fellépések sikerével s jellegével is. Más arcot azonban ezek sem mutattak. A nagy zajjal járó 1909-es és 1910-es ünnepi matinék csak részben voltak diadalutak. Igaz: jelen volt rajtuk mindenütt a rajongók kicsiny szektája. De csak Nagyváradon, Aradon s Pesten volt elegendő ez a tábor ahhoz, hogy megtöltsön egy — hol kb. 80—100, hol 200—300 személyt befogadó termet, másutt már foghíjasak voltak a széksorok. S voltak olyan városok is, mint pl. Debrecen, Temesvár, ahol félig üresen tátongott a terem. Igaza volt Adynak, mikor 1911 őszén így panaszkodott egyik Hatvanyhoz írott levelében: „Ne felejtse, hogy a mi nemes magyar publikumunk izlésében és hajlamában nem vagyunk annyira se bealaposza, mint egy új mozi.” Körülvette őket egy szemellenzős, manipulált közvélemény megvető terrorja. A hagyomány, a hatalom, a megszokás s a többség parancsa irányította itt az embereket: a külső vezérlés. Kevesen merték kivonni magukat a kötelező nézetek és vélemények láthatatlan diktatúrája alól. Kevesen voltak a belső vezérlésű, független életek.

Sikerrel járhatott a külső vezérlésű, az önállóan hivatalnok-lelkek kisedő országában — Ady szavaival: „a szerencsétlen, kulturálatlan elbutított milliók” s „a hatalomtól függőségben tartott félműveltek százazrei” között — az uralkodó osztályok manipuláló taktikája. Rá tudta szabadítani ez az új irodalomra a közvélemény szavát. Kibontakozott az a lelki terror, amely — főleg egy intellektuell esetében — fölér mindenfajta fizikai külső erőszakkal. Hiszen, ha az a test — ez a lélek szentségét veszi semmibe. Kétségbe vonja azt, ami egy gondolkodó morális igényű, önértékes élet számára a leglényegesebb: kétségbe vonja a szándék tisztaságát, a becsületet és az emberséget. S ha valakinek: hát Ady Endrének meg kellett birkóznia ezzel a terrorral. Folyvást kísérte ez. Egykorú levelek, emlékezések, feljegyzések riasztó adatokat tartalmaznak róla, hogy milyen fojtogató hálót vont a költő köré az értetlenség és a gyűlölet. Megbélyegzett volt ő a magyar közvélemény nagyobbik részében; üldözöttként élt. Rajta volt a megszegyenítő sárga csillag. Nemcsak képletesen, de nemegyszer a valóságban is.

Ott loholt folyvást Ady háta mögött a közönségesség hű segítőtársa, a lelki alantasság örök fegyvere: a szennyező pletyka. Olyan olcsó előítéletekre spekuláló, de a múlhatatlan emberi ostobaság előtt mégiscsak számító híreiktől kezdve, hogy igazából nem is Adynak hívják, az felvett név csupán: valójában egy Adler nevű zsidó rabbi fia, odáig ment ez a pletykákkal való szennyezés, hogy a szerelme tisztaságát vonták kétségbe, s úgy könyvelték el, mint Léda kitarítottját. Valamiféle soha-nem-látott gyűlöletről tanúskodtak a fentmaradt adatok. S nemcsak a szellemi nímandok részéről: nem maradt alul a szellemi rang sem. Nem akárki — Jászai Mari állt fel pl. egy műsoros estén s kiáltott rá „rikácsoló hangon” az Adyt szavaló Hajdú Józsefre: „Mit beszél ön fiatalember? Kicsoda az a versíró? Megbolondult ön is, hogy

tőle ad elő?” S az írói ellenszenvokról is hasonló adatok szólnak. Schöpflin Aladár jegyezte fel pl., hogy mikor közölni kezdte Ady verseit a *Vasárnapi Újság*ban, megjelent nála az öreg Jakab Ödön, s „meg akarta győzni, hogy amit »az az Ady« csinál, az nem költészet”. Szabolcska pedig azzal fenyegetőzött, hogy „megszakítja munkatársi viszonyát a lappal”. S még egy Endrődi Sándor rangú költő is csak úgy beszélt leveleiben a fiatal írókról: ezek a „nyugati svindlerék”. Híven tükrözte a hivatalos irodalom ellenszenvét, dühét a Petőfi Társaság egyik ülése. Felolvasták itt egyszer *Az ős Kajánt*, s mint Hatvany írta, „olyan viccesen és szerencsésen, hogy az egész gyülekezet röhögött bele”. S ha így reagáltak Ady költészetére a szellemi igényekkel élő értő emberek: mit lehetett várni a dzsentroid értelmiség tömegeitől. Maradéktalanul jelezte az ő hangulatukat Beöthy László egyik kijelentése. Mikor Füst Milán szóba hozta előtte egy ízben Adyt: csak mint „vacak Adyról” volt hajlandó beszélni róla és „sötéten” mondta: „Gyűlölöm, megvetem.” A közönség-igények ügyes értője volt Beöthy László, Beöthy Zsolt fia, ez a ravasz színházi menedzser, s éppúgy, mint a maga *Király Színházával*, Fedák Sárijával, operettjeivel, közönsége szívéből beszélt Adyról szólva is. Hozzá hasonlóan gondolkodott az egyik legnagyobb magyar költőről a műdalokat éneklő, operettmelódiákért rajongó, Tiszát istenítő, századeleji magyar középosztály.

Árulóknak tekintette ez a réteg Adyt, a magyar ügy árulójának. Nemcsak a klerikális ostobaság vélte úgy róla, hogy „költeményei tele vannak izzó gyűlölettel a magyar haza iránt”: „a magyar faj és a református felekezet árulójának” tartották a költőt a protestáns Bethlen Gábor-kör egyetemistái is; így gondolkodott az egész Rákosi Jenő-i, Tisza István-i „nemzeti intelligencia”. Nem volt szükség ebben a rétegben adminisztratív intézkedésekre. Minden cenzúránál jobban gátolta itt a művek terjedését a közvélemény önkéntes terrorja. Védett az ostobaság. A Tavaszmező utcai gimnázium egyik tanára — egyébként egy jónevű irodalomtörténész, Kéknyári Lajos — így kiabált rá pl. Adyt olvasó tanítványaira: „Szégyen és gyalázat, hogy ilyen verseket mernek egy magyar gimnáziumban felolvasni.” Egy másik középiskolában pedig — mint Füst Milán feljegyezte — maga az igazgató jelentette ki: „ha én azt a nevet hallom, hogy Nyugat, köpök egyet”, s megszólalt ezt hallva egy Jablonkay nevű tanár: „kik azok? az adysták? akkor én nemcsak mondom, hanem meg is teszem és ténylegesen oda-ment a köpőládához és bele is köpött”. Egy másik emlékezés szerint a dicsőszentmártoni kaszinóban így fakadt ki az egyik helyi orvos egy Ady-vita során: „Isten őrizze, hogy a fiam ebből tanuljon költészetet.” Még Ady pátriájában, a Szilágyságban is — mint Böllöni írta — csak azt sajnálta verseit olvasva a túlnyomó többség, „hogy nincs deres, ahová írójukat lekaphassák”. S tovább lehetne sorolni a példákat; egyre utaltak ezek mind: a manipulált közvélemény vakon ellenállt. Olymértvű volt itt az előítélet, hogy dicsőségnak számított még a tudatlanság is. Tompa Lászlónak, a későbbi költőnek válaszolta pl. felháborodottan egy tanár, mikor az megkérdezte tőle: olvasott-e valaha is valamit Adytól: „Ilyen könyvet én pedig nem olvasok.” Maradéktalanul sikerült az ún. „nemzeti intelligencia” mozgósítása: létrejött a szellemi vesztégzár. És vigyázott rá minden retrográd rend örök, hű őre: a gyalázkodó, gógös tudatlanság.

Persze, nem valamiféle különösebb emberi gonoszszágnak, lelki ferdülésnek volt mindez a következménye. Elégtelen itt a pszichológizáló-moralizáló megközelítés s nem segít a szociálpszichológiai magyarázat sem. Hiszen eszköz volt csupán ez a félrevezetett, vak közvélemény, része — ha lényeges része is — egy számos egyéb módon folyó bekerítő-szétziláló hadi műveletnek. A szociálpszichológia legfőbb arra adhat választ: milyen előítéletek éltek a magyar dzsentroid értelmiségben, amelyek miatt ilyen készségesen vállalta a félrevezetettséget s a maga eszköz-voltát. A történelem értelmét keresve azonban sosem az eszköz, mindig a koncepciót adó gondolat, sosem a mozgatott — mindig a mozgató az igazán lényeges. S innen nézve ez az intellektuális, vak rohamosztag jelenség volt csupán; ott állott mögötte mint felbátorító, mint igazi ihlető, a nagybirtokos-nagyfőlkés magyar reakció. A közvélemény-terror ennek megletéről s ennek erejéről hozott hírt csupán. Hírt hozott róla, hogy egységfrontba tömörült a két

nagy uralkodó osztály, s elkezdte a haladás ellen a maga alkut nem ismerő, következetes, elszánt osztályharcát. Tudatosodtak, élesre vonódtak az osztályhatárok. Készült a történelem.

V.

Ennek a hadjáratnak, a reakció kibontakozó ideológiai hadjáratának, ennek a változó taktikájú hatalmas mérvű szellemi osztályharcnak Ady állt a középpontjában: ő volt a főhőse. Mint írta — akarata ellenére bár, de „harci jelszóvá” lett a neve: „költő primadonna” kényszerült lenni, elsősorban ellene irányultak a bántások, gyanúsítások. Kérdést intézett hozzá a kor, s ő felelni kényszerült rá. Válaszában természetszerűleg ott volt a bizonytalanság és a félelem is. Hiszen a hősök sohasem születnek: mindig csak lesznek. S így volt ez Ady esetében is. Annál is inkább, mert nehezen bírta ez a nem remete — de közösségi létre született ember a szellemi karantént. Néptribunának s nem kevesekhez szóló, ezoterikus különlegességnek akarta ő látni a saját líráját. Talán csak Shelleyben és Petőfiben élt az övéhez hasonló erős, intenzív vágy a közönség után. Nemcsak verscím volt nála: *Akarom tisztán lássatok, Szeretném, ha szeretnének*, hanem mélyről jövő igény. Szeretett volna áttörni az olvasók ún. széles rétegéhez. Nem utolsósorban ezért is ragaszkodott pl. a nagyapós, öreges *Vasárnapi Újság*ban való megjelenéshez. S részben innen eredtek azok a félremagyarázható olykori mozdulatai is, melyeket a duk-duk-affér sértettségét magában hordó Hatvany Lajos még évek múltán is úgy fordított le: „elsenyvedt a vágytól, hogy megkösse békéjét a sajtóban-hatalomban uralkodó kiváltságosokkal.” Elszórtan bár, de valóban voltak Ady életében így értelmezhető megnyilvánulások. Hatvany kommentárjával ellentétben azonban nem az objektív jelentés, hanem a szubjektív szándék volt lényeges bennük. Nem az alku vágya, hanem az tükröződő rajtuk keresztül — még a hírhedt „duk-duk-affér”-ben is —, hogy szerette volna áttörni a költő a köré szoruló szigorú vesztegzárt, hogy nagyon szenvedett a kitaszitottságban.

S erről a szenvedésről gyakran adott hírt. Nem tagadta — nyíltan vallotta, hogy szívesen menekült volna elrendelt sorsától. Szeretett volna „régii fajta emberek módján érezni”, gondolkodni. Szerette volna, ha nem kell belekerülnie a „véres vad-kergetésbe”, örökös „hajszába”, „egészsége és élete feldúlásába”. Olyan költeménye, mint pl. *Hosszú az erdő*, híven tanúskodott erről a vágyáról. Nemcsak a központi kép, az én-nel eggyévált őrült vad futása, ez az allegória szerűen végigvitt, megélt metafora érezte itt a belső riadtságot: erről hoztak hírt a vers változó, hullámzó mondatfajai is: ott sejlett bennük a lélek kavartsága. Értelenséget s döbbenetet kifejező felkiáltó mondatokkal indult a költemény (pl. „*Hogy hajráz a hajrá!*”; „*Hogy jönnek utánam!*”), majd panaszkodó kijelentő mondatokba ment át (pl. „*Ugatja a nyomom!*”, „*Nyugtót nem engednek!*”), hogy végül vágyódó, fáradt óhajások törjenek be a felkiáltások s kijelentések közé: „*őh csak már kijutnék!*”; „*Mert már mindent tűrnék!*”: menekülni, elesni, behódolni vágyott a lélek. Ott volt azonban ennek a versnek a zárószakaszában is — a végigvonuló, hatosokból álló, könnyű dalszerű ritmust mintegy betetőzőn — a visszavágó, dacos, fej-fenntartó *de*. „*De hajráz a hajrá, — De bűg az a kürt még!*” — zárult a költemény. S több volt itt a *de*, mint pusztán kötetőszó. Világnézet volt. Erkölcsi parancs. Ott feszült benne a nem-alkuvó dac, az adys mégis-morál: az emberi méltóság helytállásra készítő, büszke érzete. Mert bármennyire is szerette volna ez a költő az elismerést s a megértettséget: nem akarta azt önfeladás árán. Mint egyszer Zilahon ő maga mondta: „Tudom, hogy nem túlságosan szeretnek, de bármennyire is szeretném, ha szeretnének, megalkuvás árán nem akarok szeretethez jutni.” Kínózták Adyt a bekerítő, őrült támadások: önmagához hűtlenné tenni, megtörni azonban sohasem tudták. Vállalta inkább a „behunytt szemű, gyilkos veredést”: bírta a lélek terrorát. S felmagasult benne a helytálló ember: a Muszáj Herkules. Éppúgy, mint a *Morognak a vének* c. költemény végigvonuló belső refrénjében „Eb ura fakó”-t kiáltott oda általában is a megvető, hetyke gög a bekeríteni akaró, lármás üldözőknek.

Viszonylag kevés versében és cikkében foglalkozott Ady közvetlenül is az irodalmi harcokkal. De ennek a néhány írásnak volt egy szembeötlően közös vonása: határtalan, gögős fölényérzet áradt belőlük. Olyan vers, mint pl. a Szabolcskának szóló *Üzenet Költőcske Mihálynak* vagy a lazított szapphói strófákban zengő, gúnyoros óda, a Kiss Józsefnek küldött *Az öreg szakállas* — a fölényérzet remekműve volt. Nem harag zsúfolódott itt a sorokban, hanem megvető szájalom, csöndes, lenéző gúny. De épp ezáltal vált gyilkossá a hang. Ezzel teljesedett ki a Költőcske Mihályok még a kicsinyítő képzős névadásban is ott rejlő semmi-bevéése s *Az öreg szakállas* pénzgyűjtő ravasz szemlése is — a travesztált ódaforma mellett — a szerető-lenéző szájalom révén vált igazán neveltségessé. A fölény volt ezekben s az ezekhez hasonló irodalompolitikai költeményekben a lényegi formameghatározó. Ez sorakoztatott egymás mellé olyan kiélező ellentéteket, mint Herkules-Tökmag, úri-póri, ifjú-vén, erős-gyenge stb. Ez állította szembe egymással a ragyogást, az önnön sugárzást s „a petyhüdt csúf Bégát”. A fölényérzet idézte meg a lekezelő állati képeket. Az *tette megvadítottá* s változtatta *agg rozmárrá, dült bőbitájú gyáva kakassá, vérebbé, éhezett kopóvá, jól lakott kopóvá a csúf varangy ellenfelet, s arany-jászolt* is az rakott elébe.* A stílus is vallotta, hogy az öntudat, a gőg jelentette itt az uralkodó érzést. S ez a minden formai elemet meghatározó hetyke fölényérzet áruklodó volt. Tartalmi mozzanatot jelentett ez. Hisz a pusztá magatartás, az elvont formális dac belső tartalmi támaszték nélkül nem vált volna ilyen mindent kibíró, alkudni nem tudó erkölcsi paranccsá, nem vált volna egyéni, pszichológiai-alkati tulajdonságból *mégis-morállá*. Ahhoz, hogy azzá legyen, mindenekelőtt valamiféle társadalmi felismerés kellett. S a fölényérzet a maga hőfokával végső soron erről hozott hírt. Azért állhatott fölötte az író a körülötte dúló „kalamajkának”, irodalmi harcnak, mert értette annak valós jelentését: társadalmi összefüggéseit. Olyan verse, mint pl. *A harcunkat megharcoltuk*, híven jelezte ezt:

*Gyáva kakasként jut az ellen,
Dült bőbitájú, nyomorult,
Fellegvárába beszorult,
Szemétdombjára beszorult.
Mi várhatunk, Tyukodi pajtás.*

*Mienk a vár, csak táborozunk,
Dalogassunk, igyunk, együnk,
Táncolva, vígan jölmegyünk,
Mikor akarjuk, jölmegyünk:
Ne siessünk, Tyukodi pajtás.*

*Mi a harcunkat megharcoltuk.
Hadd várjanak a pipogyák
Valami nem jövő csodát,
Vén, szép, történelmi csodát
S rajtukütünk, Tyukodi pajtás.*

1909 januárjában írta Ady ezt a költeményét, Hatvany kérésére, rögtönözve a Meteor-kávéházban. Azokban a napokban hangzott el a Petőfi Társaságban Herczeg Ferenc elnöki beszéde, Kenedi Géza felolvasása s Lampérth Géza verse: s mindhárom az új irodalom ellen. S Ady költeménye éppúgy, mint Hatvany ekkor írt cikke, a *Lapszéli jegyzetek* válasznak készült; válasznak erre az összpontosított, erős támadásra. Megszólalt a diadalmas, győztes fölényérzet. Mert mindenekelőtt az ujjongott ott a 9, ill. 8 szótagos rövid sorokban. Az szabott formát. Az határozta meg a képi logikát s idézte meg a *kakas-képzetet*, az *állat-metaforát*.

* L. A muszáj Herkules; Szétverek majd köztetek; Morognak a vének; Az öreg szakállas; Üzenet Költőcske Mihálynak; A harcunkat megharcoltuk; Küldöm a frigy-ládát, Hosszú az erdő; Idő előtt elmúlni.

Az állította szembe egymással a szabad, táborozó, víg, férfias életet s a gyáva, szaladó, pipogya létet. S a képeken túl: fölényérzetet hordtak a többi jellegzetes stíluslemek is: az ironikus jelzők („Vén, szép, történelmi csodát”) az önrímként ható legyintő epiforák („Fellegvárába beszorult — Szemétdombjára beszorult” stb.) s a félsoros záró refrének („... Tyukodi pajtás”). Fölényérzetről tanúskodott a — nem utolsósorban az ismétlések révén — magyarosba átjátszó, könnyű, dalszerű, jambikus ritmus s a beszámoló jellegű, megszólításos versformálás. Egy képzelt másikat tudósított itt a zajló harcokról a helyzetdal hőse, s ez a beszámoló-híradó jelleg már egymaga szuggerálta a kívül-állást, a fölötte-létet: a hírnök, a krónikás, mint általában mindig, magasból figyelte itt is a harcokat. S a megidézni vágyott, győztes fölényérzet érteti a megformálás legfőbb sajátosságát, az magyarázza az egész versen végigvonuló jellegzetes szemléletmódot: az átértékelő látást.

Visszajára fordított, átértékelte mindent ebben a költeményben egy felülről néző, hetyke öntudat. A jelzőknek s értelmezőknek is többnyire ez volt a szerepük. Hiszen a *bóbitás kakas* képzetéhez önmagában véve bátorság tartozott, de az elérakott jelzők, a hozzákapcsolódó értelmezők megfordították ezt a képzetet („gyáva kakasként”, „dült bóbitájú, nyomorult”); s a *büszke fellegvárat* is — továbbvive mint latens metaforát a kakas-képet — *szemétdombbá* alakította át egy utána illesztett értelmező mondat („Fellegvárába beszorult — Szemétdombjára beszorult”). S átértékelte a megteremtett lírai szituáció is. A valóságban az új írók ellen, a vers hőseit jelentő „mi” ellen folyt a hallalis hajsza: ők voltak a bekerítettek; az átértékelő képzet azonban megváltoztatta ezt a szituációt: üldözővé váltak az üldözöttek s az ellen tűnt olyanoknak, mint ki „fellegvárába beszorult”. S noha a valóságban a kezdet kezdetén volt még a küzdelem: a költői átértékelés már a harc előlétéről, már a győzelemről hozott híreket. Eltolódtak mind az idősíkok: a jelen figura etimológiával is nyomatékosított, végleg befejezett múlttá vált („Mi a harcunkat megharcoltuk”), a távoli jövő tűnt szinte közvetlen jelennek („Mikor akarjuk felmegyünk”; „S rajtukütünk, Tyukodi pajtás”). Megváltozott minden valós arány. Érződött a nagy átértékelőnek, az időnek fölényt adó, fordító hatalma.

Mert az idő volt *A harcunkat megharcoltuk* c. költemény tulajdonképpeni hőse, láthatatlanul, meg-nem-nevezetten, de ő volt a főhős, ő állott ott a győztes oldalán, a fölényt számára ő biztosította. Egy grammatikai sajátága, az ígék szerepe már egymagában szuggerálta ezt. Kis számban, csak jelen időben s többnyire mozzanatosan illeszkedtek ezek a „gyáva kakasként” futó ellenhez, annál bővebben, annál többre ténnyel tűntek fel viszont a másik fél mellett: a maguk időt éreztető hatalmával neki segítettek. Annál is inkább, mert múltat, jelent, jövőt egyaránt idéztek: az időnek nemcsak pusztá létükkel, hanem a ragozásukkal is szinte testet adtak. A múlté volt már a harc („A harcunkat megharcoltuk”), a közeli jövő ajándékának tűnt a biztos diadal („S rajtukütünk Tyukodi pajtás”), s a kettő között egy tartós sodrású jelen adta a központi időszintet: az órák múlását, lassú folyását a maguk duratív jellegével szinte éreztették itt a szavak („... táborozunk — Dalgassunk, igyunk, együnk”). Ott hőmpolygott az ígék stiláris hatása révén az idő a versnek soraiban. S a jövőért küzdők erre a folyamra bízták rá magukat. „Mi várhatunk”; „Ne siessünk” — hangzott a szavuk. Megengedő értelmet hordtak a hozzájuk társuló felszólító módok („táborozunk” stb.), elengedhette itt magát az egyén, rajta kívülálló erők vitték úgyis a győzelem felé, hozta itt a jövőt az ellenállhatatlan sodrás: az idő sodrása. Mennyire különbözött az itteni megengedő mondatoktól az ellenfélhez tartozó félrelegyintő megengedő mondat: „Hadd várjanak a pipogyák”. Kétfajta tartalmat hordott az azonos mondatfaj. Jogot tükröző volt az egyik s ráhagyásos a másik esetben a megengedés. S kétfajta magatartás nézett szembe a két típuson át. Szembe-nézett a csodákban, az irracionális „nem jövő” erőkben bizó, hiú ostoba reménykedés s az idők szavát értő, törvényre néző, szilárd öntudat. Megjelent a talajt vesztett, csodaváró életekkel szemben a történelmi fölény, az értelmes fölény. Érződött azok ereje, nyugalma, szépsége, kik maguk mellett tudták a legnagyobb hatalmat: az idő hatalmát.

Irodalompolitikai ihletésű volt *A harcunkat megharcoltuk*. Mégis: csöppet se véletlen, hogy egy történelmi jellegű, tisztán politikai tartalmú képet „*Tyukodi pajtás*” s a kuruc küzdők képét idézve visszhangzott Ady a látszólag irodalmi fogantatású támadásokra. Mint a vers egésze: a felvett kurucos hang is azt szuggerálta, hogy felülről, az idő szavát értve, történelemben gondolkodva ítélte meg a költő a körülötte folyó heves polémiát. S szuggerálta egyben, hogy *politikai* s nem irodalmi harcot látott benne. Fegyvertársai nagy részétől is különbözött itt az ítélete. Mert pusztán irodalmi-művészi nézeteltérésként szerették volna felogni Ady társai — többségükben még a kor legjobb szemű, leggondolkodóbb kritikusa is — az 1908-ban kezdetét vevő irodalmi vitát. Kétfajta izlés összeütközését érezték csupán döntőnek benne. Mint Ignótus írta: megtörtént „Magyarország industrializálódása”, s az „agrárius” közönséggel szemben létrejött egy új „indusztriális közönség”, s ez másfajta művészetet kívánt. A hagyományos város-falu ellentét jegyében ítélte ez a szemlélet, nem tudatosította az imperializmus beköszöntésével kezdetét vevő új helyzetet — rosszul jelölte ki így a frontvonalakat. Mert ha a fő taktikai eszközt jelentő közvélemény-terrorban jelen is volt az egykori város-falu feszültség, ha a dzsentroid intelligencia zajos, tiltakozó értetlenségét magyarázta is a lázadó, korlátolt vidékiesség, mégsem az értette a vita lényegét. Több volt már ez a polémia, mint a provincializmus pusztá kravallja. S a *Nyugat* kritikája — nem bírva feladni a maga liberális illúzióit, a nagytőkével kapcsolatos mélyen benne élő illúziókat — ezt nem vette számba. Csak a taktikai részletekre figyelt: a stratégiai koncepciót szem elől veszítette. A nagybirtokos-nagytőkés reakció értette az idők parancsát: egységfrontba tömörülve a szellem síkján is elkezdte a maga osztályharcát. A progresszió viszont — hagyományos módon — az uralkodó osztályok belső házi pörpatvaraként, mint merkantilista-agrár ellentétet szerette volna elkönyvelni továbbra is az ellentétet: város-falu különbségét hangoztatva ki akart térni a tényleges problémák tudatosítása elől. Ady gondolkodói kivételességét s következetességét mi sem mutatta jobban, mint hogy nem vállalta ezt a kendőzést: felmérte a való helyzetet. Az ő polemizáló írásaiban jóformán sosem fordult elő az Ignótuséktól centrálisnak érzett város-falu-kérdés: annál többször utalt viszont arra, hogy régi és új, demokratizmus és reakció, a lent és a fent állott itt szembe egymással. A vita tényleges tartalmára: az osztályharcra figyelt.

Ott volt ez az osztályharcos, lényegre néző szemlélet az eljövő polémia előszelét még épp csak éreztető, Tóth Béla-féle támadásokra adott válaszában, s a tulajdonképpeni vita kirobbanása után irodalompolitikai jellegű cikkeiben — főleg a két leglényegesebben, a *Magyar lelkek forradalma és Irodalmi háborgás és szocializmus* c. írásaiban — ez lett vezető gondolat. Egyértelműen abban látta ekkor már a költő a harcok lényegét, hogy „akiké az egész Magyarország... nem tudnak belenyugodni abba, hogy az irodalom nem az övék”. Tudta, hogy „a politika ellenére és kedvetlenségére” indult az ő szellemi mozgalmuk, s a legfőbb eredménynek azt tekintette, hogy működésük nyomán „rosszul érzik magukat Magyarországon azok, akik eddig nagyon jól érezték”. Látta Ady, hogy az irodalom ellen háborogva preventív védekezést folytatott valójában az uralkodó osztály, s nem az új forma, de az új tartalom fájt igazából neki. „Csinálhatott volna Petőfi nyolcvanszor újabbat a poézisban — írta pl. a *Petőfi nem alkuszik*-ban —, ha a Parnasszust el nem hagyja vele, nem történik annyi sok baj. De Petőfi sokszor nagyon rossz, de gyilkos rímeivel, soraival az akkori Magyarország legkényelmesebb uraira lövöldözött.” S Petőfiről szólva önmagára gondolt.

Érezte Ady azt, amit észrevettek az uralkodó osztályok leghozzáértőbb, legfelkészültebb politikusa: jól tudta, hogy „nyugtalan fejek és idegrendszeres irodalmi csetepatéival” lényegében a társadalmi átalakulás jelentette be magát: készült a forradalom. S ezt nemegyszer meg is fogalmazta: „Ez az irodalmi háború gyermeke a szociális háborúnak, hiszen éppen ezért félnek úgy... tőle” — hangzott kemény szava. S félreérthetetlenül vallotta: „szóharc és tollharc, mely ma — példátlanul — a magyar irodalom körül hóbörög, katasztrófális előjele egy nagy fölfordulásnak”, „előfutárja Magyarország késett, de most már sokáig nem ha-

lasztható szociális átalakulásának". S egy történelem-értő öntudat jelentette ki: „Most vagy soha annyi bizonyos, most vagy soha el kell válnia, vajon az irodalom tényleg jóslója, előzője minden társadalmi és politikai megújulásnak". Nem mint irodalmár, nem mint esztéta, de a lényegét értőn, mint politikus, válaszolt Ady a körülötte dúló irodalmi harcra: a forradalom szava volt rá az igazi válasza. S ide eljutnia nem volt könnyű dolog.

Mert mint általában minden művészi velleitási intellektuelben: ott élt Adyban is az osztályfölöttiség vágya, illúziója. Szerette volna ő is a méltányosság, a megértés, a szeretet, a lágság, a szép szó szellemében érezni s felfogni az emberi életet. Ott élt benne az az illúzió, hogy az egyén felől nézve olyannyira fontos, de végső soron mégiscsak szubjektív jellegű — s pusztán másodlagos — közösségi-emberi kapcsolatok lényegi-objektív ellentétek fölött hidat verhetnek. Főleg a két fő megtévesztőt, minden kispolgári demokratizmus két fő buktatóját: az azonos kultúrát és nyelvet s az azonos emberi minőséget érezte ő is érdekeket semlegesítő, összekötő szálnak. Ott élt benne a hit, hogy közös élmények, közös emlékek, közös dalok, versek — azonos gyökerek — egymástól világnézetileg messzekerülve is mindig összekötnek. Ott élt benne az a hamis tudat, hogy az emberi minőség, a tehetség, a jellem társadalmi szakadékok fölött értőn kezét nyújthat. Azt hitte, hogy a kivételes egyén a szociális frontok között szabadon kószálhat. Mint egyik legjobb barátja, Bölöni írta: „romantikusán látta személyét", s „nem akarta a maga számára elfogadni a világnézeti harcok kényszerét, nem érezte, hogy nem lehet egyesíteni a tüzet és a vizet, a vöröset és a feketét". Egyéni életének oly sokat emlegetett politikai bizonytalankodásaiban, a *Budapesti Hírlap*nál való 1904-es szereplésében; a duk-duk-afférben; Rákosi Jenőtől való 1907. végi állás-kérésében; az öccse kinevezéséért való 1909-es Apponyi-féle levelezésben — nem utolsósorban az osztályfölöttiségnek ezen hamis illúziói tükröződtek vissza. Nagyon erősen s mélyen éltek ezek Adyban: szinte a reflexekbe vették magukat. Ez érteti, hogy mikor eszmeileg-gondolatilag ott volt már benne a biztos felismerés, mikor már jól tudta: az ellentétes frontok között nincs átvezető út: egyéni életében még akkor is megjelent egy-cgy bizonytalankodó, téveteg mozdulat. Az objektív felismerésnek, a tudat parancsának a reflexek még ekkor sem mindig engedelmeskedtek. Még 1910-ben is „lovagias ellenfelet" látott pl. Rákosi Jenőben, 1911 tavaszán pedig abban reménykedett, hogy a Zichy János gróf-féle kultuszminisztériumtól ösztöndíjat kaphat, sőt: 1915-ben még Tisza Istvánról is feltételezte, hogy a Csinszkával való házassága ügyében Bończával szemben melléje szegődhet. Ezek a kései mozzanatok meggyőzőn mutatták: nem akarta Ady az osztályháború síkján élni az életet. Csak oda kényszerült, nem született arra: az önmaguk ellenére való forradalmárok közé tartozott. Nem véletlen, hogy annyiszor fordult elő a sajátmaga dacáról, forradalmiságáról szólva az *akaratlanság* gondolata. Nemcsak oly verseiben, mint *A muszáj Herkules, Széltverek majd közltek*: prózában is többször vallott erről. Mint írta, „akaratlanul" került be ő a körülötte dúló harcokba: „akaratlan" lett zászló a neve. Ellenségei voltak azok szerinte, akiknek a legtöbbet köszönhetett, mert — mint megjegyezte — „daccal, göggel, szinte emberfeletti erővel ők láttak el": provokáló „lármás, feltűnő" verseibe ők kényszerítették be. S Jeremiás próféta szavait idézve mondotta róluk: „Nem engedtetek nékem, hanem föl akartatok engem gerjeszteni a ti veszedelmetekre." Ilyen „fölgerjesztett", akaratlan forradalmárnak érezte magát mindig Ady Endre. Nem a hajlama: a megélt valóság, a tudat ereje, a társadalmi fejlődés törvényeinek a felismerése vitte bele az osztályharc törvényeit tudomásul vevő forradalmiságba.

S ez a felismerés, ez a fejlődés — élményszerűen, mélyen — 1908 táján vette kezdetét. Tudatosított az ekkor meginduló társadalmi folyamat: az osztály-arcvonalak retrográd hatását módosulása. Szervezni kezdte az imperializmus korába érve a magyar nagybirtokos-nagyfőkérs reakció a maga egységfrontját, s védve uralmát harcot hirdetett minden forradalom legfőbb szálláscsinálója: a gondolat ellen. Irodalmi vita ürügyén elszánt, kegyetlen hadjárat indult a haladással szemben. S Ady közvetlen közletről, a saját bőrén, a saját életén kényszerült érezni az osztályháború alkut nem ismerő, konok hatalmát. Tudatosíthatott itt a sze-

mélyes-életrajzi élmény, mert történelmi-politikai élményt is jelentett egyben. S Ady tudott olvasni a valóság eseményeiből, a mindennapokból: az élet privát jellegűnek tűnő tényeit helyesen fogta fel. Nem egyéni bántást, de még nem is irodalmi ügyet látott elsősorban az ellene forduló indulatokban: a bennük rejlő szociális tartalomra figyelt. S tudatosodott benne az élet igazsága: az osztályharc törvénye. S fordulat ment végbe a költő pályáján. Az egyéni kiutat kereső érzelmi forradalmár a társadalmi út törvényszerűségeit vállaló demokratikus forradalmárnak adta át helyét. Az egyéni élet beidegzett, hamis reflexei okozhattak olykor-olykor még bizonytalankodást, de csak lent a biográfiában; az esetlegesség, a véletlen szintjén. Az élet lényegét adó magaslati síkon, a szükségszerűség, a világnézet síkján, a művet érlelő történelmi síkon határozottan egy volt már az irány. Nem az anarchisztikus jellegű, egyéni-érzelmi, hanem az osztályharc törvényeit vállaló, társadalmi forradalmiság jelentette innentől kezdve a központi mozgatót: annak természete, ellentmondásossága magyarázta Ady Endre művészi útját. A *társadalmi forradalmiság* lett a pálya belső problémáit értető centrális gondolat.

István Király

LA LUTTE DU CONSERVATISME CONTRE LA LITTÉRATURE PROGRESSISTE ENTRE 1908 ET 1912

L'auteur discute dans son étude les débats littéraires aux grandes repercussions et qui ne cessaient de prendre de l'ampleur, commencés en 1908 où l'antagonisme de la littérature conservatrice et progressiste se fit jour pour la première fois. Cette dispute était considérée jusqu'à nos jours par l'histoire de la littérature hongroise comme l'antagonisme des littératures urbaine et rurale. Cet antagonisme a été considéré comme un divorce qui continua celui qui a séparé la littérature hongroise depuis les années 80 et 90 du siècle passé, déterminé par la conquête du goût urbain, du capitalisme et de l'urbanisme. Dans la présente étude, l'auteur se propose le but de démontrer que la discussion commencée en 1908 n'était pas la continuation, mais bien au contraire une nouvelle étape qui différait déjà qualitativement des précédentes. Ce n'était plus la différence de la littérature urbaine et rurale qui s'était manifestée là, mais elle constituait la première attaque de la réaction impérialiste organisée en un groupe uni contre les forces du progrès démocratique au début de leur prise de conscience. C'est par cela que le problème principal (soulevé au cours des débats devient clair: l'accusation d'anarchisme, de caractère anarchiste et c'est de là qu'il devient clair que tels hommes que Jenő Rákosi et István Tisza, donc des hommes politiques, ont tenu le premier rôle dans cette discussion. Ils ont été conscients de ce que les inquiétudes manifestées dans la littérature ont pour racine l'inquiétude de la société qui s'exprime de cette façon. Et ils ont commencé la lutte contre cette inquiétude. Une lutte politique s'ensuivit donc sous la couverture des débats littéraires: la classe dominante s'est défendue contre la révolution démocratique qui s'organisait.

Dans son étude, l'auteur met en évidence le rôle de cette discussion dans le développement d'Ady Endre, du plus grand poète hongrois au début du siècle. C'était Ady qui occupait le centre dans ces débats, il était la cible des attaques. Celles-ci l'ont aidé à voir clair. Elles l'aidaient à comprendre les lois rigoureuses de la lutte des classes, à saisir que le monde de l'esprit n'était pas un territoire neutre. C'est sous l'influence de ces discussions qu'il est devenu un révolutionnaire social.